

È SEVEDMEN, ... VINTO L'ANNE
E LEONARDE L' ... SENNO DIMERA
STROGO ... SENNO PRATI
I BLATT ... SEN GLORIE

SMIRT FASIS

WRIGHT, ERIK OLIN

**Transformacija kapitalizma
kroz realistične utopije**

*Usred okupatorskog garnizona u
Kaštel Starom omladina je ispisala
antifašističke parole, godine 1942.*

WRIGHT, ERIK OLIN

Transformacija kapitalizma kroz realistične utopije

252

“Ne postoji alternativa”

– Margaret Thatcher ranih 1980-ih

“Drugačiji svijet je moguć”

– moto Svjetskog socijalnog foruma 2000-ih

U ovom izlaganju istražujem široki okvir za sociološko promišljanje emancipacijskih alternativa dominantnim institucijama i društvenim strukturama. Moj je fokus u velikoj mjeri na problemu alternativa kapitalizmu, ali velik dio onoga što ću reći može se primijeniti i na druge dominantne institucije. Želim doprinijeti normativno utemeljenoj sociologiji mogućeg, a ne tek sociologiji postojećeg.

Razvijanje teorije alternativa kapitalizmu na početku 21. stoljeća neodgodiva je obaveza, jer se mnogima kapitalizam danas čini kao prirodan poredak stvari. To nije uvijek bilo tako. Tijekom dvadesetog stoljeća mnogi su ljudi kako na ljevici tako i na desnici vidjeli socijalizam kao alternativu, jedni kao obećanje emancipacije, a drugi kao prijetnju ugnjetavanja. Danas, međutim, čak i za većinu kritičara na ljevici socijalizam ne predstavlja vjerodostojnog nasljednika kapitalizma. No to ne znači da svi ljudi bez izuzetka gledaju na kapitalizam kao na dobroćudno društveno uređenje unutar kojeg čovječanstvo može prosperirati. Doista, živimo u razdoblju u kojem se mnoge tradicionalne socijalističke kritike upućene kapitalizmu čine prikladnijima nego ikad prije: ekonomska nestabilnost i kriza pogađaju živote mnoštva ljudi; nejednakost, ekonomska polarizacija i neizvjesnost zaposlenja produbljuju se u mnogim ekonomski razvijenim zemljama; kapital postaje nesputan u sve većoj mjeri, krećući se širom planeta i podrivajući demokratski kapacitet država i zajednica; divovske korporacije dominiraju medijima i kulturnom proizvodnjom; tržište se doima kao zakon prirode nad kojim ljudi ne mogu imati kontrolu, a politika kojom sve više dominira novac nije podložna zahtjevima običnih ljudi i nije joj stalo do njihovih briga.

Kao i uvijek, vitalna alternativa kapitalizmu i danas je goruća potreba. No za specifična institucionalna uređenja koja se uobičajilo povezivati s alternativama – socijalizam utemeljen u državnoj kontroli nad ekonomijom – ne smatra se da su u stanju ostvariti svoja

obećanja. Sada se, umjesto da se na socijalizam gleda kao na prijetnju kapitalizmu, svaki govor o njemu više čini kao zastarjelo utopijsko sanjarenje, ili još gore: kao odvlačenje pozornosti s rješivih problema u stvarnom svijetu.

U nastavku teksta predlažem okvir za razmatranje ovih pitanja, koji je usredotočen na moć i baziran na ideji “realističnih utopija”. Srž tog prijedloga tiče se transformacije odnosa unutar ekonomije na načine koji produbljuju i proširuju mogućnost dosljedne demokracije. Na početku ću kratko razmotriti dvije temeljne propozicije koje su zajedničke svim varijantama kritičke i emancipacijske društvene znanosti. Ideja realističnih utopija jedan je odgovor na intelektualni izazov koji postavljaju ove propozicije.

Temelji

Sve varijante društvene znanosti koje imaju kritičke i emancipacijske aspiracije, bilo da su te aspiracije bazirane na vrijednostima i uvjerenjima ljevice ili desnice, dijele dvije temeljne propozicije:

Temeljna propozicija kritičke društvene znanosti: Mnogi oblici ljudske patnje i mnogi nedostaci u ljudskom prosperiranju rezultat su postojećih institucija i društvenih struktura.

Temeljna propozicija emancipacijske društvene znanosti: Transformiranje postojećih institucija i društvenih struktura, izvedeno na pravi način, ima potencijal da znatno smanji ljudsku patnju i proširi mogućnosti za ljudsko prosperiranje.

Prva propozicija u skladu je s vrlo općenitom idejom da značajni aspekti ljudske patnje i nedostaci u ljudskom prosperiranju nisu tek rezultat ljudske prirode, Božjih djela ili razlika u ljudskim karakteristikama, već su rezultat društvenih uzroka. Tu propoziciju, formuliranu na ovakav apstraktan način, prihvaćaju gotovo svi sociolozi, bez obzira identificiraju li se eksplicitno s ijednom od tradicija kritičke sociologije i zbog toga ona nije sporna. Ova propozicija postaje izrazito sporna, naravno, kad se iznose tvrdnje o specifičnim mehanizmima koji dovode do ovih šteta. Autori su predložili mnoge dru-

štvene izvore šteta: temeljne strukture kapitalističke ekonomije, nenamjeravane učinke socijalne države, ustrajne društvene i kulturalne strukture rasizma i seksizma, obrazovne institucije, promjene u strukturi obitelji i određene vrste tehnologije. Velik dio istraživanja u sociologiji pokušava identificirati te izvore šteta i presuditi među suprotstavljenim tvrdnjama.

Drugu propoziciju ne smijemo smatrati jednostavnom posljedicom prve. Premda razni uzročni procesi vezani uz kapitalizam objašnjavaju velik dio ljudske patnje, moguće je da bi ipak bilo kakav namjerni pokušaj transformiranja temeljnih struktura kapitalizma samo pogoršao stvari. Lijek bi mogao biti gori od bolesti zbog nenamjeranih i neobuzdanih posljedica koje bi nastale zbog pokušaja da se društvenu transformaciju izvede namjerno. Ovo je u osnovi Hayekov (1988) argument koji upotrebljava u svom napadu na radikalne reformiste. Na tragu duge tradicije klasične konzervativne misli, Hayek iznosi dvije centralne tvrdnje (premda te tvrdnje nije izrekao na potpuno isti način na koji su izrečene ovdje): prvo, negativne nenamjeravane posljedice proizašle iz namjernih društvenih promjena u pravilu su veće od pozitivnih nenamjeranih posljedica; drugo, razmjer i vjerojatnost negativnih nenamjeranih posljedica to su veći što je veći razmjer pokušane društvene transformacije⁰¹. Uzete zajedno, ove tvrdnje smjeraju na to da bi, čak i ako se prihvati prvu propoziciju, drugu u svakom slučaju trebalo odbaciti. Emancipacijska propozicija čini, Hayekovim riječima (1988: 27), “fatalnu zamisao” intelektualaca da je “čovjek sposoban oblikovati svijet koji ga okružuje prema vlastitim željama”.

Premda se ne slažem s Hayekovim pesimizmom i usvajam temeljnu propoziciju emancipacijske društvene znanosti, ne mislim da se ove tvrdnje mogu olako odbaciti. Za pučki aforizam da je “put u pakao popločan dobrim namjerama” postoji previše historijskih primjera da bi ga se moglo ignorirati, a mnogi od tih primjera bili su potaknuti emancipacijskim aspiracijama. Ideja realističnih utopija način je razmišljanja o alternativama i transformacijama koji odgovara na ove brige.

Namjera je izraza “realistična utopija” da bude provokacija, jer je teško staviti zajedno “utopiju” i “realistično”. Kad je Thomas More u ranom šesnaestom stoljeću smislio kovanicu *utopia*, bila je to svojevrsna igra riječima. Kombinirao je grčki izraz za mjesto – *topos* – s

01 Hayekove dvije propozicije ukorijenjene su u stajalištu da je teško postići koherentni društveni ekvilibrij u kome se različite vrste očekivanja i ponašanja društvenih aktera isprepliću na takve načine koji omogućavaju nužan minimalni nivo društvene stabilnosti. Društveni sustavi, prema Hayeku, mogu koherentno tolerirati tek polagane, evolutivne procese promjene i disperzirane adaptacije. Prema ovom stajalištu o inherentnoj krhkosti društvene integracije, neizbježna i nenamjeravana posljedica nagle hotimične promjene je društvena dezintegracija, a kao odgovor na nastali kaos pojavljuje se neminovna posljedica državnog ugnjetavanja koje postaje jedini način za održavanje društvenog reda (stoga je “put u ropstvo” predviđanje koje se odnosi na sve pokušaje da se izvede revolucija). Nikakva pretpostavka da revolucionari imaju zle namjere ovdje nije potrebna, jer kod njih se radi tek o samozavaravanju, pustim željama i aroganciji.

Margaret Thatcher

WRIGHT, ERIC OLIN

Transformacija kapitalizma kroz realistične utopije

UP&UNDERGROUND

Proljeće 2013.

02 *Nenamjeravane posljedice* odnose se na sve popratne efekte koje sa sobom nosi transformacija, a koji nisu bile sadržani u motivacijama koje su potakle transformacije. Neki bi od njih mogli biti pozitivni, no mnogi su negativni. *Samorazarajuće dinamike* posebna su vrsta negativnih nenamjeranih posljedica: to su popratni efekti koji s vremenom unište uvjete mogućnosti da se transformacija održi. *Nedoumice oko normativnih kompromisa* odnose se na činjenicu da će, što je više vrijednosti do kojih je nekome stalo, u toj mjeri nevjerojatnije biti da ih bilo koji institucionalni aranžman sve može u potpunosti ostvariti. Ako naši emancipacijski ideali uključuju širok raspon međusobno složeno povezanih vrijednosti – na primjer, slobode, demokracije, jednakosti, održivosti, zajednice i individualnosti – onda će se institucionalne transformacije neminovno suočiti s tenzijama i kontradikcijama diljem tih vrijednosti. Za razliku od čistog utopista, realistični utopist brine o ovakvim stvarima.

03 Ideja o prosperiranju koju ovdje predlažem usko je povezana s idejom o “sposobnostima” koju su razvili Sen (1999) i Nussbaum (2000). Za ekstenzivniju raspravu o prosperiranju vidi Wright (2010: poglavlje 2).

dvama prefiksima koji na engleskom zvuče isto: *ou*, što znači “ne”, i *eu*, što znači “dobro”. *Utopia* je tako ujedno nepostojeće mjesto i dobro mjesto. Ona je fantazija savršenog svijeta koji u potpunosti utjelovljuje naše moralne ideale. Kad političari žele na brzinu diskreditirati prijedlog političke reforme bez da moraju davati ozbiljne argumente protiv njega, nazovu ga utopijskim. Realisti odbacuju takve fantazije i za njih tvrde da skreću pažnju s ozbiljnog posla koji je potreban da se uvedu praktična poboljšanja u postojeće institucije. Ideja realističnih utopija prihvaća ovu tenziju između snova i prakse: *utopija* implicira razvijanje vizija alternativa dominantnim institucijama koje utjelovljuju naše najdublje težnje za svijetom u kojem svi ljudi imaju pristup uvjetima koji im omogućuju da žive prosperitetne živote; *realistično* znači predlagati takve alternative koje poklanjaju odgovarajuću pažnju problemima nenamjeranih posljedica, samorazarajuće dinamike i teških nedoumica oko normativnih kompromisa⁰². Realistični utopist ustraje na emancipacijskim idealima bez srama ili cinizma, ali ostaje potpuno svjestan dubokih složenosti i kontradikcija koje treba razriješiti da bi se ti ideali ostvarili.

Istraživanje realističnih utopija sastavni je dio širokog programa emancipacijske društvene znanosti, koji uključuje četiri glavna zadatka:

- 1) Određivanje *moralnih principa* po kojima bi se procjenjivalo društvene institucije.
- 2) Korištenje tih moralnih principa kao standarda za *dijagnozu i kritiku* postojećih institucija.
- 3) Razvijanje prikaza *održivih alternativa* kao odgovora na kritiku.
- 4) Predlaganje *teorije transformacije* kako bi se te alternative ostvarile.

Kad mislim o ovim zadacima, volim upotrebljavati metaforu putovanja: prva dva zadatka kažu nam što ne valja sa svijetom u kojem živimo i zašto ga želimo ostaviti, treći nam govori ponešto o odredištu do kojeg želimo doći, a četvrti nam pomaže da razumijemo kako odavde doći tamo. U ostatku ovog izlaganja sagledat ću svaki od ovih dijelova putovanja.

Moralni principi

Mnogi se različiti moralni principi mogu koristiti kao standardi za procjenu postojećih institucija i društvenih struktura, uokvirivanje razrade alternativa i definiranje zadataka koji se moraju obaviti pri transformaciji. Različiti moralni principi pokreću različita putovanja. Ovdje ću se usredotočiti na tri principa: jednakost, demokraciju i održivost.

Jednakost

Moralna pitanja povezana s idejom jednakosti u određenoj mjeri poticala središnji interes sociologije: razumijevanje uzroka i posljedica raznolikih oblika nejednakosti, posebice onih koje se tiču klase, roda i rase. Princip jednakosti definiram na sljedeći način:

U socijalno pravednom društvu svi bi ljudi imali jednak pristup društvenim i materijalnim uvjetima koji su nužni da bi se živjelo prosperitetnim životom.

U ovoj formulaciji ključne su četiri ideje.

Prvo, ovaj princip za najveće dobro postavlja *ljudsko prosperiranje*. U raspravama o egalitarnim idealima navode se brojni međusobno povezani termini: blagostanje, dobrobit, sreća. Među njima se nalazi i prosperiranje. Kad se ove ideje primijene na praksu, vjerojatno nije važno koju će se od njih odabrati jer društvene prakse koje potiču jačanje jedne od njih po svoj će prilici poticati i jačanje ostalih. Ipak, čini mi se da je ljudsko prosperiranje od svih njih najmanje podložno potpuno subjektivnoj interpretaciji i da ga, u usporedbi s drugima, u najvećoj mjeri sistematski oblikuju društveni uvjeti. Ono se odnosi na raznovrsne načine na koje ljudi mogu razvijati svoje talente i kapacitete, ostvariti svoje potencijale kao ljudska bića. Taj koncept ne postavlja jednu vrstu kapaciteta iznad drugih. Ti kapaciteti su intelektualni, fizički, umjetnički, duhovni, društveni i moralni. Prosperitetni ljudski život je onaj u kojemu se ti talenti i kapaciteti razvijaju⁰³.

Drugo, u ovom se principu egalitarni ideal temelji na ideji jednakog *pristupa*, a ne jednake *prilike*. Za Amerikance je karakteristično da razmišljaju o pravednosti kao o jednakoj prilici. Ja također smatram da je jednaka

prilika dobra stvar – svijet koji odlikuju jednake prilike bolji je od svijeta u kojem prilike nisu jednake – ali ne mislim da je u njoj u potpunosti sadržana moralna intuicija kojom se vodi ideja jednakosti. Jednaka prilika ima brojna ograničenja. Za nju bi bio zadovoljavajući svijet u kojemu bi se pomoću savršene lutrije za 10 posto djece pri rođenju omogućio prosperitetni život, dok bi preostalih 90 posto živjelo životom oskudijevanja. To je jedna verzija jednake prilike, ali teško da bi je itko smatrao pravednom. Ideja jednake prilike također ne obraća nimalo pažnje na to koliko su nejednaki konačni ishodi – jednaka prilika da se napreduje ili gladauje i dalje je jednaka prilika, ali ona ne uključuje jednak pristup uvjetima koji su nužni za ljudsko prosperiranje. Naposljetku, jednaka prilika poklapa se s vrlo rigoroznim stavom prema ljudima koji nisu uspjeli iskoristiti prilike u ranom dijelu svog života. Ako je ljudima dana jednaka prilika u smislu iste “startne pozicije”, onda nema ničeg nepravednog u njihovu kasnijem oskudijevanju. U njemu su završili zbog toga što su nisu iskoristili prilike koje su imali dok su bili mladi. Ovo je pogled na životni put koji nema sociološkog uporišta jer ne shvaća na koji se način motivacija oblikuje i biva ometana u različitim stadijima života. Osobama pripisuje stupanj “odgovornosti” za posljedice vlastitih akcija, koji nije baziran na realističnom sociološkom i psihološkom pristupu⁰⁴. Jednaki pristup, za razliku od puke jednake prilike, podrazumijeva puno suosjećajniiji pogled na uvjete ljudskog života. On također podrazumijeva i daleko zahtjevniji princip pravde: ljudi bi tijekom čitavih svojih života trebali imati uvjete koji im omogućavaju da žive prosperitetne živote.

Treće, egalitarni princip društvene pravde ne ograničava se samo na materijalne uvjete, već se uz materijalne odnosi i na *društvene* uvjete koji su nužni za prosperiranje. U ovoj je formulaciji ideja društvenih uvjeta koji su nužni za prosperiranje kompleksna. U slučaju *materijalnih uvjeta* prilično je jasno o čemu je riječ – radi se ponajprije o ekonomskim resursima koji se koriste da bi se zadovoljile potrebe te o stvarima poput osobne fizičke sigurnosti. *Društveni uvjeti* su puno heterogenija ideja. Ona uključuje stvari poput društvenog poštovanja, zajednice, solidarnosti i povjerenja. U pravednom svijetu svi bi ljudi imali uvelike jednak pristup takvim društvenim uvjetima. To znači da pitanjima društvene pravde, uz uobičajena pitanja pristupa materijalnim re-

sursima, također treba pribrojiti probleme društvene stigme i društvenog isključivanja⁰⁵. Društveno isključivanje koje se bazira na rasi, rodu, seksualnoj orijentaciji, etničkoj pripadnosti, tjelesnom invaliditetu ili bilo čemu drugome ima jednaku moralnu važnost kao klasa jer zajedno s njom čini osnovu na temelju koje treba kritizirati postojeće institucije i društvene strukture⁰⁶.

Naposljetku, princip jednakosti kako je maloprije opisan odnosi se na *sve* osobe. To znači da bi u potpuno pravednom svijetu sve osobe bez obzira na rasu, klasu, rod, seksualnu orijentaciju, tjelesnu invalidnost, etničku pripadnost, religiju, nacionalnost, državljanstvo ili geografsku lokaciju imale uvelike jednak pristup materijalnim i društvenim uvjetima koji su nužni da bi živjele prosperitetnim životima. Ovo je vrlo oštar kriterij. Živimo u nepravednom svijetu u kojem se jedni ljudi rađaju u siromašnim zemljama, a drugi u bogatima. Nejednak pristup materijalnim uvjetima potrebnim da bi se živjelo prosperitetnim životom posljedica je toga. Možda je ovu globalnu nepravdu zbog raznih razloga teško ili nemoguće u potpunosti ispraviti. Ali nejednakost koja uzrokuje štetu ne postaje društveno pravedna zbog same teškoće da se stvari promijene⁰⁷.

Demokracija

Postoji više različitih načina definiranja demokracije. Način na koji je ovdje definiram naglašava središnju moralnu vrijednost koju demokratske institucije pokušavaju ostvariti:

U potpuno demokratskom društvu svi bi ljudi imali uvelike jednak pristup sredstvima koja im omogućuju značajno sudjelovanje u odlukama o stvarima koje utječu na njihove njihove živote.

Demokracija se temelji na vrijednosti samoodređenja. Ta vrijednost je ostvarena kada ljudi imaju kontrolu nad svojim životima, nasuprot situaciji u kojoj im živote kontroliraju drugi. To uključuje kako slobodu pojedinaca da donose odluke koje se tiču njihovih života kao zasebnih osoba tako i njihov kapacitet da sudjeluju u kolektivnim odlukama koje utječu na njihove živote kao članova šire zajednice. Kada se vrijednost demokracije definira na ovakav način, ideja slobode pojedinca i ideja

- 04 Sud o tome koliko se odgovornosti može pripisati pojedincima na temelju odabira koji su napravili izrazito je, dakako, teško filozofsko pitanje. Uvijek postoji tenzija između, s jedne strane, socioloških objašnjenja ponašanja koja traže uzroke koje dovode do odabira koji ljudi rade i, s druge strane, pripisivanja moralne odgovornosti ljudima na temelju njihova odabira. Egalitarne teorije pravednosti najčešće dopuštaju da nastanu one nejednakosti koje su rezultat odabira i uloženog truda, ali ne i one koje su rezultat sila koje nadilaze neku osobu i nad kojima ona nema nikakvu odgovornost. Vjerojatno je nemoguće povući nedvosmisleni liniju razgraničenja između ovih dva izvora nejednakosti.
- 05 Fraser (1997, 2000) naglašava ideju društvenog priznavanja kao sastavnog elementa pravde. Za raspravu o međupovezanosti klase i priznavanja kao moralnih problema vidi Sayer (2005).
- 06 Ovdje je glavna ideja da svi ovi oblici društvenog isključivanja imaju jednaku *moralnu važnost*. Moralnu važnost treba razlikovati od pitanja koliko *eksplanatornu relevantnost* svaki pojedini oblik isključivanja ima za problem pristupa uvjetima za življenje prosperitetnim životom, kako u pogledu života pojedinih ljudi tako i u pogledu društvenih institucija pojedinog društva.
- 07 Očito je da je tvrdnja da se principi egalitarne društvene pravde odnose na status državljanina i geografsku lokaciju duboko kontroverzna. Neki filozofi tvrde da su principi pravde u potpunosti primjenjivi samo unutar jurisdikcija država, jer samo države mogu provoditi “pravila igre” kojima se upravlja raspodjelom, prilikama i pravima. Možda su geografski ograničene jurisdikcije država važna činjenica o svijetu koja nas ograničava u kretanju prema globalnoj socijalnoj pravdi, no ne mislim da određuju centralno značenje samog moralnog imperativa.

08 Neki će ekološki aktivisti biti kritični prema ovakvom antropocentričnom pogledu na održivost. Mene globalno zatopljenje i drugi ekološki problemi brinu ponajprije zbog njihovih posljedica po ljudsko prosperiranje. Kada bismo trenutno živjeli u ledenom dobu i kada bi globalno zatopljenje učinilo planet blagotvornijim i ugodnijim za ljudska bića, tada bi ono predstavljalo znatno manji problem. Ako na ekološke probleme gledamo kao na praktično pitanje današnjeg svijeta, vjerojatno nije važno hoćemo li princip održivosti temeljiti na mogućnostima za ljudsko prosperiranje budućih generacija ili ćemo ga poimati na širi način koji uključuje dobrobit svih živih bića. Oba pogleda zahtijevaju snažne napore kako bi se smanjila šteta po okoliš. Antropocentrični pogled na okoliš ne odobrava njegovo uništavanje jer je ono štetno kako za buduće tako i za sadašnje naraštaje ljudi; on samo naglašava zašto je takvo uništavanje moralni problem.

demokracije u osnovi dijele istu temeljnu vrijednost. Sloboda pojedinca znači da su ljudi u položaju da mogu autonomno donositi odluke bez da se bilo s kim drugim o tome posavjetuju dokle god te odluke ne utječu značajno na druge ljude. No ako odluke značajno utječu na druge ljude, tada i ti ljudi trebaju sudjelovati u njihovom donošenju. Premda se generalno termin “demokracija” koristi da se opiše situacije kolektivnog donošenja odluka, a “sloboda” da se opiše situacije sasvim osobnog izbora, zajednička vrijednost na kojoj se temelje je vrijednost samoodređenja. Ono što se razlikuje jest kontekst u kojem se pojedini izbor ili odluka donose.

Naravno, gotovo sve što radimo, a da ima neki značaj, ima i neku posljedicu na druge koju nismo odabrali. Stoga u praksi ne postoji prirodno razgraničenje između privatnog i javnog. Odluka o tome gdje ćemo postaviti to razgraničenje ovisi upravo o odluci o tome kakve ćemo neodabrane posljedice za druge dopustiti. Ta je odluka u svojoj osnovi politička odluka i uvelike odražava usporednu snagu različitih vrsta društvenih interesa. U potpuno demokratskom društvu, odluka o ovoj presudnoj crti razgraničenja između privatne i javne domene ovisila bi o demokratskom dogovoru međusobno jednakih građana.

Ako se vodimo ovom definicijom demokracije, tada postoje dva glavna načina na koja društvo može zakazati u ostvarivanju demokratskih vrijednosti. Prvo, društvo će zakazati ako padne na testu “jednakog pristupa”, tj. ako neki ljudi imaju puno veći pristup političkoj moći od drugih. To se može dogoditi zbog izričitih pravila kojima se isključuje, kao što u ranim Sjedinjenim Državama žene i stanovništvo koje nije bilo bijele boje kože nisu imali pravo glasa. To je također slučaj kada se raznim vrstama moćnih privatnih interesa dozvoli da odlučuju o tome kome će dodijeliti privilegirani pristup političkoj moći. To ne znači da u dubinski demokratskom društvu svatko zaista podjednako sudjeluje u upotrebi moći, no svatko treba imati jednak pristup takvom sudjelovanju. Drugo, društvo će zakazati u ostvarivanju demokratskih vrijednosti ako važna područja odlučivanja koja se tiču života mnogih ljudi ostanu isključena iz kolektivnog donošenja odluka.

Održivost

Buduće generacije trebaju imati pristup društvenim i materijalnim uvjetima koji omogućuju življenje prosperitetnih života na najmanje istoj razini kakvu ima sadašnja generacija.

Ovakvo razumijevanje okolinske održivosti usko je povezano s principom jednakosti koji je temelj društvene pravednosti. Dok je jednakost princip društvene pravednosti koji se odnosi na ljude sadašnjeg vremena, održivost je princip društvene pravednosti koji se tiče ljudi koji će živjeti u budućnosti⁰⁸.

Problem održivosti shvaćen kao pravednost koja se odnosi na buduće generacije povlači sa sobom brojna teška pitanja. Posebice se ističe sljedeće pitanje: s obzirom na to da je tim teže prognozirati kakve će se tehnološke promjene događati što dalje gledamo u budućnost, uvijek je moguće da će ono što danas izgleda kao sumorna budućnost u pogledu okoliša, koja bi zbog iscrpljivanja resursa, globalnog zatopljenja i otrovnog otpada onemogućavala ljudsko prosperiranje, ustvari biti situacija u kojoj bi svi ti nedostaci bili i više nego nadoknađeni uz pomoć iznenađujućeg napretka tehnologije koji bi poboljšao ljudsko prosperiranje. Mnogi ljudi vjeruju da će se za buduće probleme uvijek naći neko tehnološko rješenje i da zbog toga nema valjanog razloga da se postojeće generacije ograničava i lišava kako bi se zaštitilo okoliš za buduće generacije. Kada je riječ o bogatim zemljama u današnjem svijetu, ovo izgleda kao opravdanje suštih osobnih interesa. No za današnji globalni Jug ova tvrdnja o neopravdanosti ograničavanja i lišavanja ima više vjerodostojnosti. U tom se pogledu nužnost moralnog prosuđivanja koju zadaje problem održivosti ne može doista razdvojiti od nužnosti moralnog prosuđivanja koju nameće princip jednakosti i društvene pravde shvaćen u svom globalnom opsegu.

Dijagnoza i kritika

Principi jednakosti, demokracije i održivosti daju nam kriterije za moralno prosuđivanje bilo koje specifične institucije, društvene strukture ili čak cijelog društva. Možemo utvrditi u kojoj mjeri škole i zdravstvene ustanove ili rodne i rasne strukture ostvaruju ove vrijedno-

sti. Ovdje ću se usredotočiti na problem kapitalizma⁰⁹. Razlog tome nije taj da vjerujem da se sve štete koje stvaraju postojeće institucije mogu na neki način svesti na učinke kapitalizma. Radim to stoga što vjerujem da je istraživanje realističnih utopijskih alternativa kapitalizmu izrazito važan zadatak u ovom povijesnom periodu.

Jednakost

Kapitalizam je pokretač ekonomskog rasta i tehnološkog razvoja, to su napomenuli i Karl Marx i Adam Smith. On je stvorio proizvodni kapacitet koji je u stanju zadovoljiti materijalne uvjete koji bi omogućili svim ljudima da žive prosperitetne živote na takvom stupnju kakav nikada prije nije postojao. To se odnosi na ekonomski razvijena područja svijeta, a možda čak i na svijet u cjelini. Ali za kapitalizam je također karakteristično to da stvara visok stupanj nejednakosti u pristupu tim uvjetima i tako održava postojanje otklonjivih nedostataka u ljudskom prosperiranju. Ta nejednakost u pristupu proizlazi ponajprije iz goleme nejednakosti u dohotku i bogatstvu koja nastaje djelovanjem kapitalističkih tržišta. Čak i ako kao kriterij za princip jednakosti usvojimo slabiji kriterij “jednake prilike”, možda je trivijalno isticati da u Sjedinjenim Državama onih 20 posto djece koja odrastaju u obiteljima ispod linije siromaštva nemaju iste prilike da razviju svoje talente i potencijale kakve imaju djeca koja odrastaju u imućnim obiteljima. Problem, međutim, nisu tek nejednake prilike za djecu, već nejednak pristup uvjetima za življenje prosperitetnih života tijekom cijelog životnog puta. Taj nejednaki pristup nastaje zbog nejednake ranjivosti na rizike koja proizlazi iz prepuštenosti kapitalističkom tržištu rada i zbog prihoda koji nisu dostatni da bi se živjelo na stupnju koji je kulturalno definiran kao vrijedan poštovanja. Dodatno, posljedice ovih oblika nejednakosti sistematski su pojačane nedostatnom razinom snabdijevanja ključnim javnim dobrima. Oni koji imaju visoka primanja izostanak javnih dobara mogu nadomjestiti skupim i kvalitetnim privatnim dobrima kako bi zadovoljili različite potrebe kao što su obrazovanje, zdravlje, javna sigurnost i rekreacija. Oni pak koji imaju niža primanja moraju se oslanjati na javna dobra koja kapitalistička tržišta neminovno loše isporučuju.

Ove materijalne nepravde kapitalizma nisu tek rezultat kriza ili posebnih ekonomskih uvjeta, već su svojstvene za uobičajeno funkcioniranje kapitalističkih ekonomija. Iz toga ne slijedi da je jedino rješenje riješiti se kapitalizma. Možda je moguće značajno ublažiti ovaj oblik nepravde pomoću državne opskrbe javnim dobrima i mehanizama preraspodjele koji bi neutralizirali nepravde nejednakosti kapitalizma dok bi istovremeno kapitalizam ostao prevladavajuća ekonomska struktura. Iskustvo nekoliko kapitalističkih zemalja europskog sjevera pokazuje da je moguće značajno ublažiti nejednakosti koje kapitalizam stvara. Ipak, čak i u njihovom slučaju važno je razumjeti da je takvo ublažavanje rezultat razvijanja nekapitalističkih institucija koje su sposobne proizvesti učinke koji u određenoj mjeri neutraliziraju kapitalističke procese. To znači da su njihovi ekonomski sistemi uslijed takvog ublažavanja postali u manjoj mjeri kapitalistički.

Demokracija

Kapitalizam otežava ostvarivanje demokratskih vrijednosti na tri načina: tako što ključne odluke isključuje iz područja javnog odlučivanja, tako što dopušta da privatno bogatstvo utječe na to tko će imati pristup političkoj moći i tako što dozvoljava diktaturu na radnom mjestu. Prvi od ovih načina sadržan je u samom konceptu privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Riječ “privatno” u privatnom vlasništvu označava pravo vlasnika da isključi druge iz odluka o tome kako će upotrebljavati to vlasništvo. U praksi, dakako, uvijek postoje određena ograničenja upotrebe privatnog vlasništva, što se posebice odnosi na takve upotrebe koje stvaraju značajne negativne učinke na druge (npr. onečišćenje). No u kapitalističkoj ekonomiji moć odlučivanja o tome kako će se raspolagati kapitalom nalazi se gotovo u potpunosti u rukama privatnih vlasnika¹⁰. Vlasnik velike tvornice ima pravo zatvoriti tvornicu i premjestiti je na drugu lokaciju kako bi povećao profite. To može imati razorne posljedice ne samo za živote ljudi koji time gube posao nego i za živote drugih ljudi u toj zajednici čije će kuće izgubiti na vrijednosti ili su na neki drugi način ovisili o toj tvornici. U kapitalističkoj ekonomiji potpuno je legitimno donositi takve odluke jednostavno se vodeći kriterijem da to doprinosi onima koji posjeduju

⁰⁹ Potrebna je kratka opaska u vezi s definicijom kapitalizma. Mnogi izjednačavaju kapitalizam s idejom tržišne ekonomije. Kapitalizam nije tek ekonomija u kojoj tržište igra glavnu ulogu u koordiniranju ekonomske aktivnosti; on je specifična vrsta tržišne ekonomije u kojoj radnici ne posjeduju tvrtke u kojima rade niti njima upravljaju, u kojoj je kapital u privatnom vlasništvu i alocira se u različite namjene na osnovi privatnog ekonomskog povrata (ili, ekvivalentno tome, na osnovi privatnog stjecanja profita), a rad se alocira u ekonomske aktivnosti posredstvom tržišta rada.

¹⁰ Očito je da postoje mnoge komplikacije u ovakvo jednostavnom prikazu. Upotreba poreza da bi se izgradila infrastruktura primjer je javne upotrebe kapitala. Kao što ću obrazložiti kasnije u ovom izlaganju, obilježje ekonomije kao potpuno kapitalističke smanjuje se u onoj mjeri u kojoj se povećava udio kapitala u ekonomiji koji država upotrebljava putem poreza i drugih mehanizama.

- 11 "Strukturalna moć" kapitala odnosi se na načine na koje interesi kapitalista snažno ograničavaju djelovanje države zbog njene ovisnosti o vitalnosti akumulacije kapitala. Za ono što su sada već postale klasične rasprave vidi Block (1977), Lindbloom (1977) i Przeworski (1985).
- 12 Za dobru diskusiju o problemu diktature na radnom mjestu kao temeljnog kršenja demokratskog principa vidi Dahl (1985).
- 13 Za raspravu o mogućnosti prosperiranja bez rasta vidi Jackson (2009).
- 14 Za raspravu o imperativu konzumerizma u kapitalizmu vidi Schor (1993).

tvornicu. Ljudi na čije živote ta odluka ima negativne posljedice nemaju nikakvo pravo sudjelovati u njenom donošenju. Ovo je kršenje principa demokracije.

Branitelji kapitalizma na ovo bi mogli odgovoriti da je vlasnicima kapitala dozvoljeno da svoj kapital premještaju bez da brinu o učincima koje to ima na one koji ga ne posjeduju zbog toga što je to nužno za dinamičnost kapitalizma, za učinkovitost i ekonomski rast. Oni bi čak mogli reći da je individualna sloboda sadržana u privatnom vlasništvu važnija od demokracije. Demokracija, uostalom, nije jedina stvar do koje nam je stalo; u kompleksnim društvenim sustavima neminovni su kompromisi oko normativnih pitanja. Ako tako postavimo stvari, može se doći do zaključka da je vrijednost privatnog vlasništva toliko bitna da opravdava rušenje cijena kuća i uništavanje života članova neke zajednice premda to, nažalost, krši demokratske vrijednosti. Sve se to može reći, no ono što nije opravdano reći jest da kapitalizam time što privatnim osobama prepušta odluke koje se tiču zajednice ne krši temeljnu vrijednost demokracije.

Drugi način na koji je kapitalizam protuslovan punom ostvarivanju demokracije je taj da dopušta da privatno bogatstvo utječe na to tko će imati pristup političkoj moći. To se događa posvuda. Nijedna zemlja kapitalističke demokracije ne može odvojiti donošenje političkih odluka od moći koja je povezana s kapitalističkim bogatstvom. Ovaj napad na demokraciju u Sjedinjenim se Državama intenzivirao nakon nedavne odluke Vrhovnog suda o korištenju sredstava korporacija za financiranje političkih kampanja. No ovaj problem nije svojstven samo institucionalnom ustroju političke utakmice u Sjedinjenim Državama; on je inherentan kapitalizmu, njegovoj nejednakosti u bogatstvu i strukturalnoj moći kapitala¹¹.

Treći način na koji kapitalizam onemogućava demokraciju je taj da dopušta diktaturu na radnom mjestu. Kada radnici pristanu raditi za kapitalističkog poslodavca, oni samim time pristaju podčiniti se vlasti drugih i raditi ono što im se naredi. Autonomija radnika samo je prividna, jer iako mogu dati otkaz ako im se ne sviđa ono što im je naređeno, i dalje moraju potražiti posao negdje drugdje. Dok god radnici ne budu u položaju da mogu slobodno birati između demokratski organiziranih radnih mjesta i autoritarnih poduzeća, odnose zaposlenja ne može se zaista smatrati "kapitalizmom koji

se temelji na obostranom pristanku odraslih osoba". Kao što smo već rekli, netko može ovakav ustroj braniti pozivajući se na učinkovitost ili neku drugu vrijednost, ali to ne mijenja činjenicu da autoritarna radna mjesta krše demokratski princip koji zahtijeva da svi ljudi budu ravnopravni sudionici u kolektivnim odlukama koje značajno utječu na njihove živote¹².

Održivost

Za kapitalizam je svojstveno da ugrožava okoliš koji će buduće generacije naslijediti zbog toga što ga pokreću imperativi konzumerizma i beskonačnog ekonomskog rasta materijalne proizvodnje. Svijet je ograničen, stoga je beskonačan rast potrošnje materijalnih dobara jednostavno nespojiv s dugoročnom održivošću okoliša. To ne znači da je prosperiranje kao takvo nespojivo s okolišem. Nespojivo je samo onakvo prosperiranje koje se oslanja na dimamiku beskonačnog rasta¹³.

U kapitalizmu konzumerizam i imperativna nužnost ekonomskog rasta nisu tek kulturalne činjenice. Konzumerizam je centralni imperativ za stabilnu kapitalističku ekonomiju. Kapitalistička poduzeća mogu zapošljavati radnike samo ako ljudi kupuju stvari na tržištu, a većina ljudi jedino preko zaposlenja može ostvariti prihode. U ekonomiji koja se ne bi temeljila na potrošnji, povećanje produktivnosti bi – umjesto da rezultira povećanjem potrošnje – dovelo do povećanja slobodnog vremena. No kada bi se to dogodilo, kapitalistička bi poduzeća imala neprekidne probleme zbog nedostatne potražnje za njihovim proizvodima¹⁴. U ekonomskoj krizi koja je započela 2008. godine, mantra koja se neprestano ponavljala bila je: kako potaknuti ekonomski rast, kako povećati potražnju potrošača. Samo pomoću suzbijanja maksimizacije profita, sile koja pokreće odluke o raspolaganju kapitalom, može se na takav način preurediti ekonomiju u bogatim dijelovima svijeta da povećanje slobodnog vremena dobije prednost pred povećanjem potrošnje i da većina ljudi ima prikladan standard življenja bez neprestanog ekonomskog rasta materijalne proizvodnje. Sve ovo je proturječno kapitalizmu.

Alternative

Treći je zadatak emancipacijske teorije podastrijeti alternative, kako za pojedine institucije tako i za makrostrukture društva. Alternative možemo evaluirati po pitanju njihove *poželjnosti*, njihove *održivosti* i njihove *ostvarivosti*. Ako ste zabrinuti oko poželjnosti, a ignorirate pitanje održivosti ili ostvarivosti, tada ste tek običan utopist. Istraživanje realističnih utopija iziskuje razumijevanje drugih dviju dimenzija. Problem održivosti postavlja pitanje: kada bismo mogli ostvariti ovu alternativu, bismo li se mogli na tome zadržati ili bi došlo do takvih neželjenih posljedica i autodestruktivne dinamike da bi ona bila neodrživa? Ostvarivost održivim alternativama postavlja pitanje: kako da odavde dođemo do tamo?

Mislim da je u ovom konkretnom trenutku u povijesti posebno važno usredotočiti se na problem održivosti. Možda se čini razumnim započeti time da se ustanovi je li alternativa uistinu ostvariva i tek onda razgovarati o njezinoj održivosti. Čemu gubiti vrijeme istražujući održivost neostvarivih alternativa? Ispada da je problem ostvarivosti jednostavno presložen, barem ukoliko želimo razumjeti je li nešto ostvarivo izvan neposredne budućnosti. Koje bi to inovacije u javnim politikama i institucionalne transformacije mogle biti ostvarive u, na primjer, 2040. godini? Previše je nepredviđenih mogućnosti da bi se na to pitanje uopće započelo odgovarati na zanimljiv način. No, postoji još fundamentalniji razlog zbog kojeg mislim da bi pitanje održivosti trebalo imati prednost pred pitanjem ostvarivosti: razvijanje vjerodostojnih ideja o održivim alternativama jedan je od načina da se poboljša njihova ostvarivost. Ljudi će se prije mobilizirati oko alternativa za koje vjeruju da će funkcionirati negoli oko onih za koje misle da su tek pušta obećanja. Štoviše, takve široko rasprostranjene rasprave mogu povećati kulturnu prijemчивost za djelovanje u skladu s takvim održivim idejama. Održivost utječe na ostvarivost. To odražava zanimljiv aspekt ideje o “granicama mogućnosti” u društvenim kontekstima u suprotnosti sa svijetom prirode. I prije negoli je Einstein pokazao kako ništa ne može putovati brže od brzine svjetlosti, vrijedila je istina da je brzina svjetlosti apsolutna granica mogućnosti. Realnost tih granica mogućnosti nije ovisila o njihovom otkriću. Granice društvene mogućnosti razlikuju se od onih u svijetu prirode jer su uv-

jerenja o granicama društvene mogućnosti jedna od stvari koje utječu na ono što *de facto* postaje moguće. Dokaz o održivosti alternativa nosi potencijal za oblikovanje takvih uvjerenja.

Kako bi se pripremio teren za istraživanje realističnih utopija, potrebna su druga dva preliminarna komentara o ideji alternative.

Prvo, kako će netko razmišljati o alternativama djelomično ovisi o načinu na koji konceptualizira ideju “društvenog sustava”. Jedna od metafora za razmišljanje o društvenim sustavima prikazuje ih kao analogne organizmu čiji su dijelovi čvrsto integrirani u funkcionalnu cjelinu. Postoji određen stupanj slobode i varijabilnosti u načinu na koji dijelovi funkcioniraju, no oni u osnovi čine totalitet funkcionalne međuovisnosti. Ukoliko uklonite ili pokušate dramatično transformirati ključne dijelove cjeline, ona će se raspasti.

Metafora alternativna ovoj bila bi da je društveni sustav više poput ekosustava. O društvu možemo razmišljati kao o ribnjaku. Ribnjak sadrži mnoge vrste riba, kukaca i biljaka. Ponekad u taj ekosustav bude uvedena neka drugačija vrsta, koja se ponekad uspije razviti, a ponekad ne. Neki ekosustavi vrlo su krhki i lako ih se poremeti; neki drugi mogu tolerirati poprilično značajne upade invazivnih vrsta bez da budu ozbiljno pogođeni. Promišljati o društvu kao o ekosustavu ne isključuje činjenicu da je sve međuovisno, no interakcije ne konstituiraju čvrsto funkcionaliziran totalitet. Time se otvara drukčiji način zamišljanja alternativa. Jedan od načina za transformiranje ekosistema je uvođenje strane vrste koja prvo pronade nišu da bi potom postupno istisnula određene druge vrste. Ideja o realističnim utopijama kao o načinu transformiranja društva više je u skladu s promatranjem društva kao ekosustava negoli s organizmičkom vizurom.

Drugi opći komentar o alternativama tiče se dvaju suprotstavljenih načina razmišljanja o tome kako svijet učiniti boljim mjestom – melioracijskim reformama i realističnim utopijskim transformacijama. Melioracijske reforme orijentirane su na postojeće institucije i identifikaciju njihovih nedostataka te predlažu načine koji se mogu uvesti za njihovo poboljšanje. Takva su poboljšanja važna – ona smanjuju štete i potiču prosperiranje, no ograničena su na prijedloge koji izravno djeluju na postojeće strukture i idu samo jedan korak dalje. Za razliku od toga, realistične utopije zamišljaju obrise al-

- 15 Nejednakost u pristupu internetu ostaje značajnim problemom, pogotovo u globalnom smislu, i time ograničava pristup Wikipediji. Zaklada Wikimedia – organizacija koja upravlja infrastrukturom Wikipedije – prepoznala je značaj ovog problema i razvija nove tehnologije kako bi učinila Wikipediju besplatno dostupnom na prijenosnim tvrdim diskovima u knjižnicama i javnim školama u zemljama u razvoju kojima nedostaje širok pristup internetu.
- 16 Za ekstenzivnu teorijsku i empirijsku raspravu o takvim inovativnim suradničkim načinima proizvodnje vidi Benkler (2006).

ternativnog društvenog svijeta koji utjelovljuje emancipacijske ideale i onda tragaju za društvenim inovacijama koje možemo stvoriti u svijetu kakav jest, a koje nas pokreću k tom cilju. Ponekad ispadne da je to isto kao i meliorativna reforma, no meliorativne reforme često ne predstavljaju sastavne blokove emancipacijske alternative. Razmotrite, primjerice, politike afirmativne akcije oko pitanja rase. Afirmativna akcija jedna je od ključnih politika za borbu protiv štetnih učinaka aktualnog rasizma, ne samo njegova nasljeđa iz prošlosti. No, rekao bih da afirmativna akcija nije sastavni blok svijeta rasne pravde i emancipacije. Ona je nužno sredstvo za kretanje u smjeru ostvarivanja takvog svijeta, no sama po sebi nije sastavni element alternative koju tražimo.

Prihvatanje realističnih utopija na ovaj način ne znači odbacivanje melioracijskih reformi. U praktičnom svijetu borbe za stvaranje društvenih uvjeta ljudskog prosperiranja važno je biti pragmatični idealist. To često podrazumijeva probijanje kroz zamršeni kolaž programa koji ne nagovijestaju emancipacijske alternative. Ponekad je ovo najviše što se može učiniti. No, ponekad je moguće preseliti borbe za jednakost, demokraciju i održivost izvan takvih uskih ograničenja i stvoriti institucije koje su konstitutivne za nastanak temeljitije alternative.

Primjeri

Pri proučavanju realističnih utopija u fokusu istraživanja same prakse su institucije koje na neki način utjelovljuju radikalnije emancipacijske alternative. Te se institucije u nekim slučajevima stvaraju u kontekstu političkih borbi a u drugim se pojavljuju mirno, bez izravnih sukobljavanja. Ponekad postoji snažna napetost između njih i dominantnih institucija, dok u drugim slučajevima one zauzimaju neprijeteće niše u socioekonomskom ekosistemu. Prije izlaganja sistematične teorijske mape realističnih utopijskih alternativa kapitalizmu, korisno je kratko opisati nekoliko specifičnih primjera. Većina ovih primjera detaljnije je razmotrena na drugom mjestu (Wright, 2010).

Participativno budžetiranje. Participativno budžetiranje predstavlja transformaciju načina na koji se kreiraju urbani budžeti. Umjesto da gradske budžete stvaraju tehnički stručnjaci u suradnji s političarima, u participa-

tivnom budžetiranju stvaraju ih obični građani koji se sastaju na javnim skupštinama i glasaju o namjenama za koje će gradski proračun biti upotrebljen. Model participativnog budžetiranja u ranim je 1990-im godinama u gradu Porto Alegre započela brazilska Radnička stranka. Diljem cijelog grada, sastajući se na razini gradskih četvrti, javne skupštine građana imale su ovlasti da raspravljaju o rashodovnim prioritetima, predlažu kakve projekte žele te zatim biraju delegate u gradsko proračunsko vijeće. Ono je na temelju ujedinjavanja i odvaganja svih zahtjeva iz različitih dijelova grada donosilo koherentan gradski budžet. Ovaj osnovni model proširio se po mnogim drugim latinskoameričkim gradovima, ali i drugdje. Najrecentnije je primijenjen u nekim od gradskih okruga Chicaga i New Yorka. Rezultat je budžet koji puno bolje odražava demokratski ideal jednakog pristupa svih građana svrhovitom sudjelovanju u vršenju moći.

Wikipedija. Wikipedija je primjer nečega što nitko nije smatrao mogućim sve dok se to nije dogodilo. Više stotina tisuća ljudi diljem svijeta aktivno surađuje, a da za to ne prima naknadu, u pisanju i uređivanju najveće svjetske enciklopedije. U 2012. godini sadržavala je više od četiri milijuna enciklopedijskih natuknica na engleskom jeziku, a određeni oblik Wikipedije postojao je na više od sto jezika. Dostupna je bez naplate bilo kome u svijetu tko ima pristup internetu¹⁵. Kvaliteta sadržaja, premda na nekim mjestima neujednačena, u cjelini je prilično visoka. Wikipedija je najpoznatiji primjer općenitijeg modela nehijerarhijske, suradničke ekonomske aktivnosti: ravnopravno (*peer-to-peer*) distribuirana proizvodnja s vlasničkim pravima otvorenog koda (*open source*)¹⁶.

Javne knjižnice. “Svakome prema potrebama” dio je poznatog principa raspodjele koji se vezuje uz Karla Marxa. Odete u knjižnicu i posudite knjige koje trebate. A kad u knjižari odete do polica, pronađete knjigu koju trebate, otvorite je i vidite da je preskupa, vratit ćete je na mjesto. Javne knjižnice su temeljno antikapitalističke institucije koje raspodjeljuju resurse prema potrebama i dodjeljuju ih vodeći se listama čekanja. Neke knjižnice daju na posudbu i puno više od knjiga: glazbu, videu, umjetnička djela, čak i alate. Često pružaju javni prostor za sastanke i okupljanja. Povećavaju jednakost u pristupu materijalnim uvjetima neophodnima za prosperirajući život.

Solidarno financiranje. Sindikati i druge organizacije u civilnom društvu često upravljaju mirovinskim fondovima za svoje članove. To je, u osnovi, kolektivno upravljanje kapitalom koji može biti raspodijeljen prema različitim načelima. Zanimljiv primjer toga je Fond solidarnosti u Quebecu koji je radnički pokret razvio u 1980-ima. Svrha ovakvih fondova je upotreba investicija na takav način da se zaštite postojeća zaposlenja i stvore nova umjesto da se samo maksimiziraju sredstva koja idu u mirovine. Jedan od načina na koji Fond solidarnosti to postiže jest direktnim ulaganjem u male i srednje tvrtke, kroz ulaganje vlastitog kapitala i davanje zajmova. Ta su ulaganja uglavnom usmjerena na tvrtke koje su čvrsto ukorijenjene u regiji i zadovoljavaju različite kriterije društvene revizije. Fond solidarnosti također je uključen u upravljanje tim tvrtkama, često preko svojih predstavnika u njihovim upravnim odborima. Obično se ulaže u tvrtke koje imaju jaku sindikalnu organiziranost jer to pomaže pri rješavanju problema informiranja o ekonomskoj održivosti tvrtke i olakšava nadzor nad tvrtkom u pogledu njenog pridržavanja sa svim uvjetima koji su postavljeni pri ulaganju. Solidarno financiranje tako nadilazi uobičajeno društveno nadgledanje ulaganja zbog toga što je kroz njega moguće ostvariti puno aktivnije i izravnije uključivanje društva u postupak upotrebe kapitala na temelju društvenih prioriteta.

Zadruga u vlasništvu radnika. Vjerojatno najstariju viziju emancipacijske alternative kapitalizmu predstavljaju tvrtke koje posjeduju radnici. Kapitalizam je započeo razvlašćivanjem radnika od njihovih sredstava za proizvodnju, zapošljavajući ih zatim kao nadničare u kapitalističkim tvrtkama. Obrat u kojem tvrtke posjeduju radnici predstavlja najizravnije poništavanje tog razvlaštenja. No radničke su zadruge tijekom vremena i na različitim prostorima bile prilično marginalne unutar tržišne ekonomije, zauzimajući male niše umjesto da tvore temelj ekonomskog sustava. Jedna izrazita iznimka je zadružna korporacija Mondragon (Mondragón Cooperative Corporation) u baskijskoj pokrajini u Španjolskoj. To je konglomerat više od stotinu odvojenih radničkih zadruga koje proizvode širok raspon dobara i usluga, uključujući visokokvalitetne hladnjake, automobilske dijelove, bicikle, industrijske robote i još mnogo više. Zadruga u tom konglomeratu prebrodile su tešku španjolsku ekonomsku krizu mnogo bolje od konvencionalnih kapitalističkih tvrtki.

Vijeće za socijalnu ekonomiju u Quebecu. Izraz “socijalna ekonomija” odnosi se na raznolike ekonomske organizacije, često bazirane u lokalnim zajednicama, koje proizvode kako bi izravno udovoljile potrebama, a ne kako bi profitirale. Primjeri u Quebecu uključuju dječje vrtiće, centre za skrb o starijim osobama, centre za stručno usavršavanje te socijalno stanovanje. Quebec ima demokratski izabrano vijeće, *Chantier de l'économie sociale*, s predstavnicima iz svih sektora socijalne ekonomije. To vijeće organizira inicijative kojima je svrha ojačati socijalnu ekonomiju, posreduje između socijalne ekonomije i provincijske vlade te proširuje njenu ulogu u cjelokupnoj ekonomiji regije. *Chantier* ojačava demokratsko-egalitarne principe potičući ekonomsku aktivnost temeljenu na potrebama, razvijajući pritom nove oblike demokratskog predstavljanja i koordinacije za socijalnu ekonomiju.

Urbana poljoprivreda s komunalnim zemljišnim zakladama. U brojnim gradovima u Sjedinjenim Državama postoje inicijative lokalnih zajednica kojima je cilj razviti urbanu poljoprivredu. Neke od njih imaju poznati karakter zajedničkih vrtova s individualnim parcelama, no u nekim je gradovima znatan trud uložen u razvijanje urbanih farmi lokalnih zajednica koje ljudima pružaju posao i nude djelomično rješenje za problem nedostatka zdrave prehrane (“food desert”) u propalim područjima gradskih centara. Ključan problem za te inicijative predstavlja narav vlasničkih prava u pogledu urbane poljoprivrede i s njime povezan problem razvijanja tih projekata na način koji je odgovaran prema potrebama lokalnih zajednica. Prijedlog komunalne zemljišne zaklade za urbanu poljoprivredu jedan je od pristupa rješavanju tih problema.

Recipročna ekonomija u glazbi temeljena na internetu. Rečeno na stiliziran način, životi glazbenika svode se na dvije krajnosti: živote izgladnelih umjetnika i slavni zvijezda. Internet otvara potencijalni prostor između ovih dvaju ekstrema, koji glazbenicima može omogućiti da zarade dovoljno za standard života srednje klase. Ideja je da glazbenici izrade internetske stranice na kojima nude besplatno preuzimanje svoje glazbe i da pritom zamole ljude da plate koliko god žele. Tim mehanizmom glazbenici uspostavljaju direktnu vezu s fanovima utemeljenu na normama reciprociteta i suradnje umjesto na uobičajenoj komodificiranoj razmjeni¹⁷.

WIKIPEDIA
The Free Encyclopedia

WRIGHT, ERIK OLIN
Transformacija kapitalizma kroz
realistične utopije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2013.

- 18 Za široku raspravu o nasumično odabranim skupštinama kao načinu da se osnaži demokracija vidi Gastil i Richards (2012).
- 19 Ovdje nije namjera prikazati potpunu teorijsku razradu razlika između ova tri tipa ekonomskih struktura, već samo prikazati razlike među njima s obzirom na odnose moći. Za potpuniju diskusiju vidi Wright (2010: 11-123).
- 20 Stabilnost različitih vrsta hibrida važno je, ali neriješeno empirijsko pitanje. Jedno od tradicionalnih marksističkih gledišta ukazuje na to da će bilo koji kapitalistički hibrid sa značajnim socijalističkim elementima biti inherentno nestabilan. Jedini stabilni ekvilibriji su ili oni u kojima je socijalizam nedvosmisleno dominantan ili oni u kojima je kapitalizam nedvosmisleno dominantan i u kojem socijalistički elementi popunjavaju tek male niše u ekonomskom sustavu na načine koji su funkcionalni za kapitalizam. Alternativno gledište ukazuje na mogućnost postojanja višestrukih, relativno stabilnih ekvilibrija koji uključuju sva tri ekonomska oblika te da je moguće čak i da postoji ekvilibrij koji ih uključuje, a u kojem nije jasno izražena dominacija ijednog od njih. Do koje mjere bilo koja zadana konfiguracija može biti stabilna ovisi o složenom nizu kontingentnih povijesnih i političkih čimbenika, što čini nemogućim stvaranje ikakvih općenitih, apstraktnih tvrdnji o tome što je uistinu moguće.

Randomokracija (vladavina nasumično izabranih).

Općenito se smatra da demokratsko upravljanje uključuje ili izabrane parlamentarne predstavnike ili plenum s izravnom participacijom i odlučivanjem. No treći oblik čini predstavljanje bez izbora, putem skupština sastavljenih od nasumično odabranih pojedinaca. Tipičan primjer je porota. U drevnoj Ateni zakonodavstvo je obavljala skupština građana odabranih ždrijebom. Danas se ta procedura koristi za sastavljanje porota za javne politike. Takve porote sazivaju se za prosudbu različitih javnih politika u situacijama u kojima nepolitičari imaju veću sposobnost odvagivanja između alternativa na nepristran način koji je orijentiran prema zajednici. Moguće je također zamisliti dvodomni zakonodavni sustav u kojem bi jedan dom činili predstavnici izabrani na parlamentarnim izborima, a drugi bi bio građanska skupština nasumično odabranih predstavnika. Takve institucije omogućavaju da sposobnosti i ideje običnih građana budu uključene u demokratsko upravljanje geografski opsežnim područjima gdje direktna demokracija ne bi bila izvediva¹⁸.

Bezuvjetni osnovni dohodak. Bezuvjetni osnovni dohodak je prijedlog da se svakom tko je zakoniti stanovnik neke zemlje dodijele primanja dostatna za život iznad granice siromaštva, a da se pritom ne zahtijeva obavljanje ikakvog rada ili postavljaju drugi uvjeti. Gotovo svi danas postojeći programi dohodovne potpore bili bi ukinuti. Zakon koji propisuje minimalnu plaću također bi bio ukinut i ne bi bilo razloga da se zabranjuje ugovore o niskim plaćama jer zadovoljenje osnovnih potreba ljudi više ne bi ovisilo o takvim plaćama. Bezuvjetni osnovni dohodak ljudima otvara velik raspon mogućnosti. On omogućuje da svaka mlada osoba može neplaćeno stažirati, a ne samo one koje imaju dovoljno imućne roditelje koji ih mogu uzdržavati. Radničke zadruge postale bi puno održivije jer osnovne potrebe radnika koji posjeduju zadrugu više ne bi ovisile o prihodu te zadruge. To također znači da bi radničke zadruge predstavljale manji kreditni rizik za banke, što bi zadruga olakšalo dobivanje zajma. Uvođenje bezuvjetnog osnovnog dohotka na relativno velikodušnoj razini moglo bi predstavljati odlučujući pomak u smjeru egalitarnog principa po kojem bi svatko imao jednak pristup uvjetima za življenje prosperitetnog života.

Ovom popisu mogu se pridodati mnogi drugi primjeri. Kada ih se promatra zasebno, pogotovo kada su

ostvareni u ograničenim i nepotpunim oblicima, oni ne predstavljaju značajne izazove prevlasti kapitalizma unutar ekonomije. Ali kada ih se uzme zajednički i proširi njihov opseg i domet, oni potencijalno tvore elemente puno šire alternative. U sljedećem odjeljku razložit ću opći okvir koji takve djelomične i ograničene transformacije uključuje u sistemsku alternativu.

Opći okvir za analizu realnih utopijskih alternativa kapitalizmu

U engleskom jeziku riječi socijaldemokracija i socijalizam obje sadrže riječ “društveno” (social), no ona se uglavnom koristi u neobaveznom i nejasno definiranom smislu. Sugerira politički program posvećen postizanju blagostanja širokih slojeva društva umjesto ostvarivanju uskih interesa partikularnih elita. Ponekad, pogotovo u radikalnijim verzijama socijalističkog diskursa, priziva se “društveno vlasništvo” nad sredstvima za proizvodnju kao suprotnost “privatnom vlasništvu”, no u praksi se “društveno vlasništvo” često svede na državno vlasništvo, a termin društveno postaje relativno beskoristan za analitičku elaboraciju političkog programa. Pokazat ću da pojam društvenog u socijaldemokraciji i socijalizmu može biti primijenjen za identifikaciju skupa principa i vizija promjene, skupa koji socijalizam i socijaldemokraciju razlikuje kako od kapitalističkog projekta ekonomske organizacije tako i od onoga što bismo mogli nazvati čistim etatiističkim odgovorom na kapitalizam.

Kako bismo razumjeli kapitalizam i njegove alternative, u središte analize postavit ću okvir temeljen na pitanju moći. Moć je posebno eluzivan i sporan koncept u teoriji društva. Nejasne formulacije pojma moći, koje su česte, čine ga teško primjenjivim u konkretnim diskusijama o institucijama i njihovim transformacijama. U kontekstu ovog rada koristit ću svjesno reduciran koncept moći: moć je mogućnost činjenja stvari u svijetu, proizvodnje učinaka. Moglo bi se reći da se radi o pojmu moći centriranom na aktera: ljudi, djelujući individualno i kolektivno, moć koriste kako bi postigli određene stvari.

Unutar ovako široke definicije moći možemo razlikovati tri vrste moći koje djeluju u ekonomskim sustavima: *ekonomsku moć*, koja svoj izvor ima u kontroli nad

upotrebom ekonomskih resursa, *državnu moć*, s izvorom u kontroli nad zakonima i njihovim provođenjem na određenom teritoriju te ono što nazivam *društvenom moći*, čiji se izvor nalazi u sposobnosti mobilizacije ljudi za kooperativne i dobrovoljne kolektivne akcije. Izraženo pamtljivim sloganom: ljude se na djelovanje može potaknuti tako da ih se ili potkupi ili prisili ili uvjeri. Svaki ekonomski sistem uključuje sva tri oblika moći, međusobno povezanih na različite načine.

Distinkcija između tri idealna tipa ekonomskih struktura – kapitalizma, etatizma i socijalizma – može se zasnovati u terminima dominantnog oblika moći koji kontrolira ekonomsku aktivnost¹⁹:

Kapitalizam je ekonomska struktura u kojoj je ekonomska aktivnost kontrolirana primjenom ekonomske moći.

Etatizam je ekonomska struktura u kojoj je ekonomska aktivnost kontrolirana primjenom državne moći. Državni službenici upravljaju investicijskim procesom i proizvodnjom kroz neki oblik mehanizma državne administracije.

Socijalizam je ekonomska struktura u kojoj je ekonomska aktivnost kontrolirana primjenom društvene moći, odnosno možemo reći da je kod njega ekonomija demokratska.

Ova tri oblika ekonomskih struktura ne mogu se nikada u stvarnosti pojaviti u čistom obliku, već se uvijek međusobno kombiniraju na različite složene načine. Realni ekonomski sistemi uvijek su hibridi koji variraju s obzirom na način na koji se ovi različiti oblici moći međuođnose. Nazvati neku ekonomiju kapitalističkom znači sažeti jednu nezgrapnu formulaciju kao što je “ekonomska hibrid kombiniranih kapitalističkih, etatiističkih i socijalističkih ekonomskih odnosa među kojima su kapitalistički odnosi dominantni”. Ideja strukturalnog hibrida primjenjiva je na bilo koji predmet analize: tvrtke, sektore, regionalne ekonomije, nacionalne ekonomije, pa čak i globalnu ekonomiju. Ostvarivost socijalizma stoga ovisi o našoj sposobnosti da povećamo i produbimo socijalističku komponentu hibrida i oslabimo njegove kapitalističke i etatiističke komponente.

Takav način promišljanja ekonomskih sistema podrazumijeva napuštanje jednostavne binarne opreke kapitalizam/socijalizam. Ekonomska struktura može biti manje ili više kapitalistička, manje ili više etatiistička, manje ili više socijalistička²⁰. Pred nama je zadatak, dakle, da detaljnije opišemo alternativne načine na koje možemo konceptualizirati produbljivanje socijalističke komponente tog hibrida, odnosno da pristupimo problemu koji nazivam problemom *strukturalnih konfiguracija osnaživanja društva*.

Vizualni vokabular

U pristupu problemu produbljivanja socijalističke komponente ekonomskih sistema korisno je različite obrasce međusobnih relacija triju oblika moći unutar ekonomskih sustava prikazati grafički. *Slika 1.* prikazuje vizualni vokabular koji ću u tu svrhu koristiti.

Ilustracije 1. Konvencionalna demokracija: državna moć podvrgnuta je društvenoj moći

2. Kontrola korporacija nad političkim strankama: oblik društvene moći (političke stranke) podvrgnut je ekonomskoj moći

3. Kontrola korporacija nad državnom moći preko kontrole nad strankama

4. Društvena kontrola nad ekonomskom moći kroz demokratsko državno reguliranje kapitalav

Tri oblika moći: državna moć

ekonomska moć

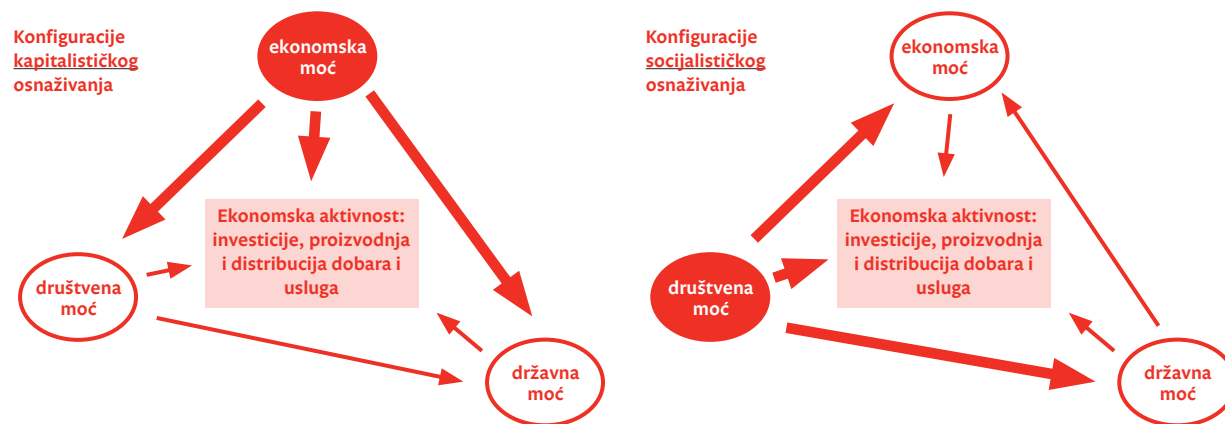
društvena moć

Interakcija oblika moći: →

Snaga i autonomija moći: primarna →

sekundarna →

Slika 1. Vizualni prikaz konfiguracija moći

Slika 2. Ukupne konfiguracije kapitalističkog osnaživanja i socijalističkog osnaživanja

Strelice na *Slici 1.* označavaju smjer utjecaja jednog oblika moći na upotrebu drugog, a debljina strelice označava snagu te relacije. U skladu s time, prva ilustracija na *Slici 1.* prikazuje kako je državna moć podvrgnuta društvenoj moći. Takva se konfiguracija konvencionalno naziva političkom demokracijom tj. “vladavinom naroda”: ljudi dobrovoljno formiraju asocijacije – prvenstveno političke stranke – u svrhu kontroliranja uporabe državne moći putem institucionalnog mehanizma izbora. U demokraciji državna moć zadržava važnost budući da demokracija ne bi imala smisla ukoliko država nema ovlasti išta učiniti, no tu moć državni službenici ne mogu autonomno upotrebljavati, već je ona podvrgnuta društvenoj moći.

Na drugoj ilustraciji na *Slici 1.* društvena moć podvrgnuta je ekonomskoj moći. Kao primjer može poslužiti neograničena upotreba donacija od strane korporacija i bogatih pri financiranju političkih stranaka u Sjedinjenim Državama. Političke stranke i dalje su važne, one su mehanizam selekcije državnih službenika koji direktno provode državnu moć – no sama društvena moć mobilizirana od strane političkih stranaka podvrgnuta je upotrebi ekonomske moći.

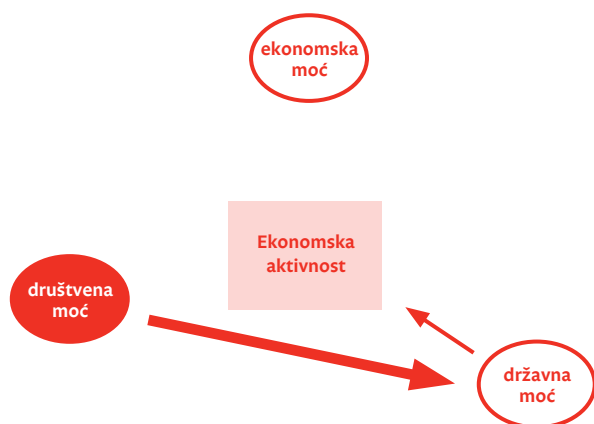
Ovakve konfiguracije mogu biti povezane u lance odnosa moći, kao što to pokazuju treća i četvrta ilustracija. Konfiguracija prikazana na trećoj ilustraciji označava korporativni utjecaj nad državnom moći, koji se događa kroz podvrgavanje političkih stranaka ekonomskoj

moći. Konačno, četvrta ilustracija prikazuje konfiguraciju u kojoj društvena moć posredstvom državne moći podvrgava ekonomsku moć. To je ideal socijaldemokracije: država učinkovito regulira aktivnost kapitalističkih tvrtki, a sama država demokratski je podvrgnuta društvenoj moći.

Slika 2. ilustrira različite ukupne konfiguracije oblika moći u sklopu dominantno kapitalističke i dominantno socijalističke hibridne ekonomije. Na ovim dijagramima strelice označavaju kontrolu nad ekonomskim aktivnostima: investicijama, proizvodnjom i distribucijom dobara i usluga. U prikazu kapitalističkog osnaživanja i društvena i državna moć podvrgnute su ekonomskoj moći u kontroli nad ekonomskim aktivnostima, dok u slučaju socijalističkog osnaživanja društvena moć podvrgava i ekonomsku i državnu moć.

Konfiguracije socijalističkog osnaživanja: elementi za izgradnju socijalističkog hibrida

Za potrebe onoga što ovdje želim pokazati ovi shematski prikazi omogućavaju razlikovanje istaknutih konfiguracija društvenog osnaživanja. Postoji sedam konfiguracija unutar kojih se mogu smjestiti različite vrste progresivnih politika, institucionalnih inovacija i prijedloga, strategija i reformi. Tih sedam konfiguracija su: (1) etatiistički socijalizam, (2) socijaldemokratska etati-

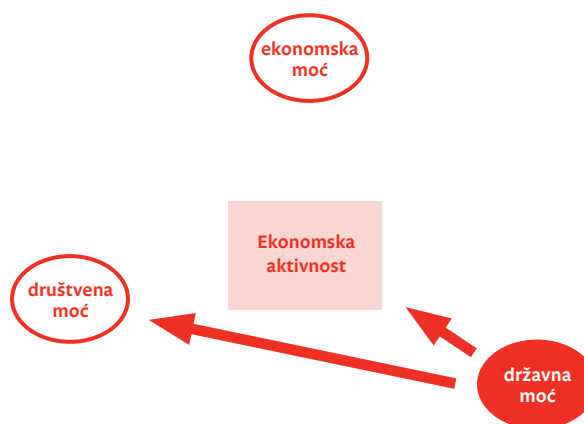
Slika 3. Etatistički socijalizam

stička regulacija, (3) asocijativna demokracija, (4) socijalni kapitalizam, (5) temeljna socijalna ekonomija, (6) zadružna tržišna ekonomija i (7) participativni socijalizam. Ukratko ću razmotriti svaku od ovih konfiguracija.

1. Etatistički socijalizam

Konfiguracija na Slici 3. odgovara klasičnoj definiciji socijalizma u kojoj društvena moć putem države kontrolira ekonomsku aktivnost. Ekonomija je pod direktnom kontrolom državne moći kroz, primjerice, državno vlasništvo i kontrolu nad ključnim ekonomskim sektorima, dok je istovremeno sama državna moć podvrgnuta društvenoj moći na način da je demokratski odgovorna narodu. Ova je konfiguracija imala središnji značaj u tradicionalnim marksističkim poimanjima revolucionarnog socijalizma. No same revolucije u dvadesetom stoljeću koje su pokrenute u ime socijalizma nisu imale takav ishod. Jednom kad je moć revolucionarne partije konsolidirana u obliku jednopartijske države, "realno postojeći socijalizam" postao je oblik autoritarnog etatizma u kojem su, kao što ilustrira Slika 4, i društvena moć u civilnom društvu i ekonomska moć bile podvrgnute državnoj moći.

Iskustvo autoritarnog etatizma opravdano je dovelo do velikog nepovjerenja u pogledu poželjnosti modela centraliziranog državnog planiranja. Ipak, konfiguracija

Slika 4. Konfiguracija etatističkog osnaživanja: autoritarni etatizam

moći etatističkog socijalizma ostaje važnom komponentom bilo kakvog dugoročnog izgleda za nadilaženje kapitalizma, posebice za velike infrastrukturne projekte, razne vrste monopola nad prirodnim resursima i vjerojatno za barem neke elemente financijskog sistema.

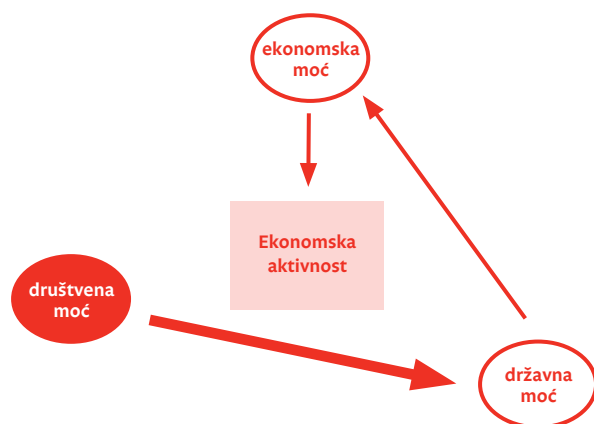
2. Socijalna demokracija I: Socijaldemokratska etatistička regulacija

U drugoj konfiguraciji (Slika 5) društvena moć regulira ekonomiju tako što posreduje između državne i ekonomske moći. To je ključan aspekt socijalne demokracije. Premda kapitalistička ekonomska moć direktno kontrolira ekonomsku aktivnost – kapitalisti i dalje investiraju, zapošljavaju menadžere i organiziraju radni proces – tu ekonomsku moć regulira državna moć, a državnu moć pak regulira društvena moć. Zbog prijenosa koji se odvija između te tri vrste moći, društvena moć na kraju vrši regulativnu kontrolu nad time kako se upotrebljava ekonomska moć. Ova vrsta demokratskog nametanja ograničenja kapitalu generalno se odražava u takvim regulacijama kapitala koje poboljšavaju radne uvjete, sigurnost radnog mjesta i štite okoliš.

No etatistička kontrola kapitalističke ekonomske moći ne mora nužno podrazumijevati značajno osnaživanje društva. Tu se, kao i u slučaju etatističkog socijalizma, pojavljuje pitanje stupnja i dubine do koje je državna

21 Znatan dio teorije kapitalističkog karaktera kapitalističke države, razvijene kasnih 1960-ih i 1970-ih godina, može se protumačiti kao pokušaj objašnjenja kako je, unatoč demokratskoj formi države, velik – možda i najveći – dio intervencije države u kapitalističku ekonomiju određen potrebama kapitala umjesto kolektivnoj volji naroda te je stoga, u sadašnjim uvjetima, prije izraz ekonomske nego društvene moći. Ovaj argument posebno su dobro formilirali Offe (1974) i Therborn (1978).

22 Naravno, država je na izvjestan način uvijek uključena u sve gospodarske aktivnosti utoliko što nameće pravila igre i ubire poreze. Ovdje se radi o tome da u socijalnoj ekonomiji država djeluje na relativno pasivan način, iz pozadine, umjesto da izravno organizira ekonomsku aktivnost ili regulira ekonomsku moć. Budući da je država na marginama socijalne ekonomije, politički konzervativci i libertarijanci često su u određenoj mjeri oduševljeni inicijativama socijalne ekonomije, osobito kada su te aktivnosti ukorijenjene u vjerskim zajednicama ili drugim konzervativnim društvenim organizacijama. Kada socijalna ekonomija utjelovljuje ideale ekonomske demokracije, uključujući stvarnu mobilizaciju društvene moći i nastojanja k podvrgavanju ekonomske moći, te inicijative predstavljaju veći izazov ideologijama slobodnog tržišta.

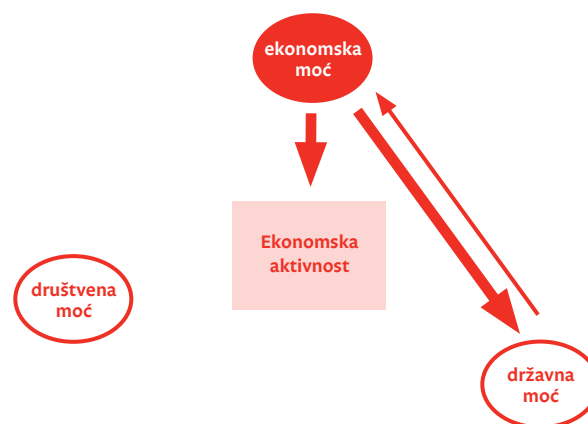

Slika 5. Socijalna demokracija I: socijaldemokratska etatiistička regulacija

moć istinski izraz demokratskog osnaživanja civilnog društva. U stvarnim kapitalističkim društvima velik dio etatiističke ekonomske regulacije i sam je podvrgnut ekonomskoj moći, kao što pokazuje Slika 6. Premda u kapitalističkoj etatiističkoj regulaciji državna moć regulira kapital, ona to radi na načine koji su sustavno naklonjeni moći samog kapitala. U Sjedinjenim su Državama, primjerice, industrijska udruženja u velikoj mjeri uključena u oblikovanje federalne regulative koja se odnosi na zrakoplovne kompanije, energiju, poljoprivredu i druge sektore. Ovakva konfiguracija odnosa moći vjerojatno ima i veći zahvat jer se država nalazi u položaju strukturne ovisnosti o kapitalističkoj ekonomiji²¹.

3. Socijalna demokracija II: Asocijativna demokracija

Asocijativna demokracija (Slika 7) obuhvaća širok raspon institucionalnih sredstava kojima kolektivna udruženja civilnog društva izravno sudjeluju u raznim vrstama upravljačkih aktivnosti, obično zajedno s državnim agencijama. U tom pogledu vjerojatno su najpoznatija tripartitna neokorporativistička uređenja u nekim socijaldemokratskim društvima u kojima organizacije radnika, udruge poslodavaca i država pregovaraju o raznim vrstama ekonomskih regulacija, osobito o onima koje se tiču tržišta rada i odnosa zapošljavanja. Asocijativna se demokracija može proširiti na mnoge druge

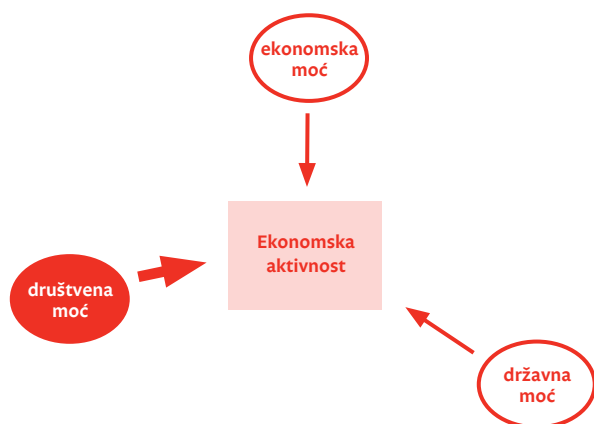

Slika 6. Konfiguracija kapitalističkog osnaživanja: kapitalistička etatiistička regulacija

domene – primjerice, na vijeća za zaštitu vodotokova koja okupljaju građanske udruge, skupine za zaštitu okoliša, razvojne planere i državne agencije kako bi se regulirali ekosustavi ili na zdravstvena vijeća koja obuhvaćaju medicinske udruge, organizacije građana i javnozdravstvene službenike kako bi planirali razne aspekte zdravstvene skrbi. U mjeri u kojoj su takva udruženja iznutra demokratska i predstavljaju interese civilnog društva, a proces odlučivanja u koji su uključena otvoren i deliberativan, bez da njime snažno manipuliraju elite i država, asocijativna demokracija može doprinijeti osnaživanju društva.

4. Socijalna ekonomija I: Socijalni kapitalizam

Termin “socijalna ekonomija” koristim da bih označio sve konfiguracije osnaživanja društva u ekonomiji u koje država nije izravno uključena²². Prva konfiguracija socijalne ekonomije je “socijalni kapitalizam”. Ovo nije uobičajen izraz. Koristim ga da opišem konfiguraciju moći u kojoj sekundarna udruženja civilnog društva kroz razne mehanizme direktno utječu na način na koji se upotrebljava ekonomska moć (Slika 8). Dobar primjer su Fondovi solidarnosti u Quebecu. Upravni odbori upravitelja poduzeća u kojima bi bili zastupljeni i svi di-onici na koje se aktivnosti poduzeća odnose također su oblik socijalnog kapitalizma.

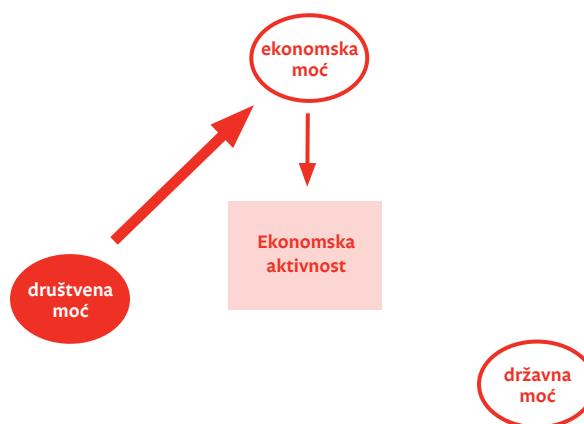

Slika 7. Socijalna demokracija II: Asocijativna demokracija

Međutim, jednostavna činjenica da društvena moć ima određen utjecaj na ekonomsku moć ne znači da će doći do osnaživanja društva. Na Slici 9, društvena moć utječe na upotrebu ekonomske moći, ali na takav način da joj je istovremeno podvrgnuta. Primjer za to je udruženje poduzeća koje nastaje dobrovoljnim udruživanjem kapitalističkih poduzeća sa svrhom da ustanove standarde u pojedinoj industrijskoj grani. Takav tip kolektivno organizirane samoregulacije predstavlja konfiguraciju kapitalističkog, a ne socijalističkog osnaživanja.

5. Socijalna ekonomija II: Temeljna socijalna ekonomija

Temeljna socijalna ekonomija nadilazi socijalni kapitalizam tako što stvara alternativni način izravnog organiziranja ekonomske aktivnosti koji se razlikuje od kapitalističke tržišne proizvodnje, državno organizirane proizvodnje i proizvodnje u kućanstvima (Slika 10). Njezina je odlika proizvodnja koju kolektivi organiziraju izravno radi zadovoljavanja ljudskih potreba koji nisu podložni disciplini maksimiziranja profita ili državno-tehnokratskoj racionalnosti. Država može biti uključena u financiranje tih kolektiva, ali ona ne organizira direktno njih ni njihove usluge. Dobar primjer je sistem dječjih vrtića u Quebecu. U 2008. godini roditelji su plaćali samo sedam kanadskih dolara po danu za cjelo-

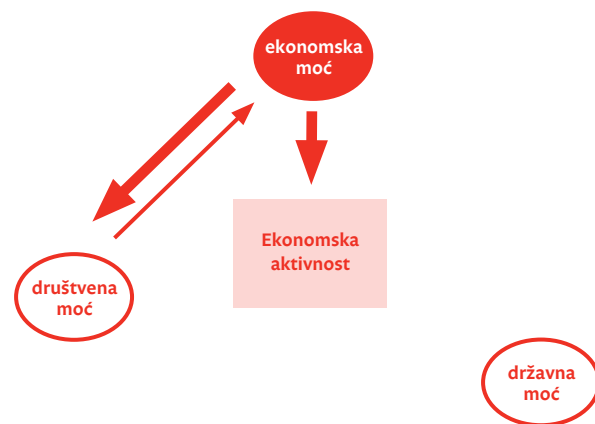

Slika 8. Socijalna ekonomija I: Socijalni kapitalizam

dnevnu brigu o djeci predškolske dobi. Tu uslugu daju komunalni neprofitni dječji vrtići, a subvencije provincijske vlade, uz ono što roditelji plaćaju, omogućuju pružateljima skrbi o djeci solidna životna primanja. Ti dječji vrtići često su organizirani kao “solidarne zadruge”, organizacijska forma kojom upravljaju službenici izabrani među zaposlenicima vrtića, potrošači (u ovom slučaju roditelji) i članovi lokalne zajednice. Wikipedija je još jedan upečatljiv primjer temeljne socijalne ekonomije. Wikipedija proizvodi znanje i širi informacije, a pritom se nalazi izvan tržišta i funkcionira bez državne potpore. Njezino financiranje potječe najvećim dijelom od donacija sudionika i podupiratelja.

6. Socijalna ekonomija III: Zadržna tržišna ekonomija

Za tvrtku u kapitalističkoj ekonomiji koju u potpunosti posjeduju radnici egalitarno načelo “jedna osoba – jedan glas” znači da se odnosi moći unutar tvrtke temelje na dobrovoljnoj suradnji i uvjeravanju, a ne na relativnoj ekonomskoj moći različitih ljudi. Putem demokratskih metoda svi radnici ili članovi zajednički kontroliraju ekonomsku moć sadržanu u kapitalu tvrtke. A ako se pojedine zadržne tvrtke udruže u veća udruženja zadruga – možda čak i u zadrugu zadruga koja bi kolektivno pružala financijska sredstva, obuku i druge vrste potpore – tada bi stvarajući zadržnu tržišnu ekonomiju

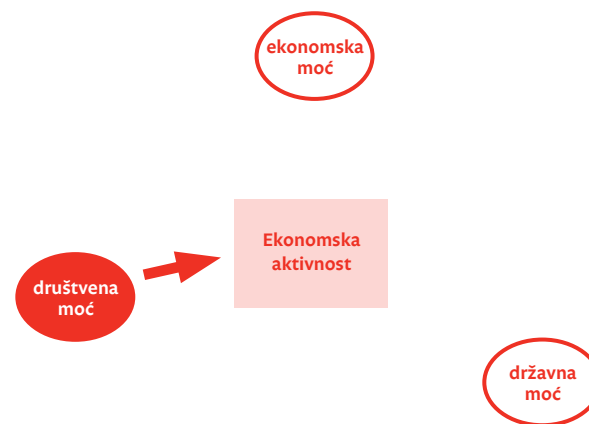

Slika 9. Konfiguracija kapitalističkog osnaživanja: Korporacijsko kapitalističko samoreguliranje

započele nadilaziti kapitalističku narav svog ekonomskog okruženja (Slika 11). Krovna zadruga na takvom tržištu rasteže društveni karakter vlasništva unutar pojedinih zadružnih tvrtki i upravljanje tvrtkama pomiče u smjeru dioničkog modela. U dioničkom modelu zadružnim tvrtkama upravljaju demokratska tijela koja predstavljaju sve kategorije ljudi na čije živote utječe ekonomska aktivnost tvrtke. Primjer za to je zadružna korporacija Mondragon. Takve tvrtke, kombinirajući kapitalističke i socijalističke elemente, ostaju hibridna ekonomska forma, ali u njima socijalistička komponenta ima značajnu ulogu.

7. Participativni socijalizam

Posljednja konfiguracija osnaživanja društva kombinira socijalnu ekonomiju i etatistički socijalizam: država i civilno društvo zajednički organiziraju i kontroliraju razne vrste proizvodnje dobara i usluga (Slika 12). U participativnom socijalizmu uloga države je šira nego u čistoj socijalnoj ekonomiji. Država ne samo da jednostavno osigurava financijska sredstva i postavlja parametre, već je također na razne načine izravno uključena u organizaciju i proizvodnju ekonomske aktivnosti. S druge strane, participativni se socijalizam razlikuje i od etatističkog socijalizma jer u njemu društvena moć ne samo da igra ulogu kroz uobičajene kanale demokratske kontro-

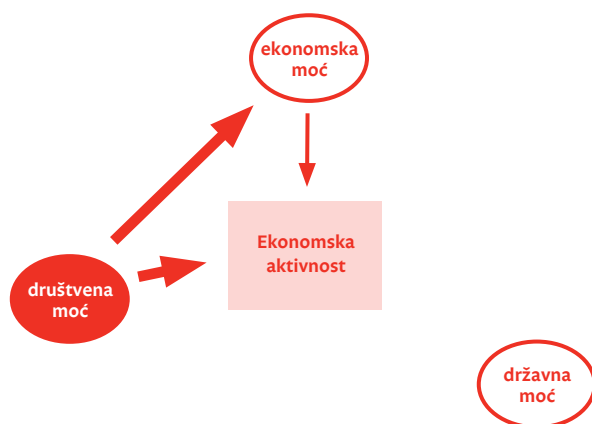

Slika 10. Socijalna ekonomija II: temeljna socijalna ekonomija

le nad državnim politikama nego je igra i izravno, unutar samih proizvodnih aktivnosti. Dobar primjer je participativno budžetiranje u gradskoj upravi. Takve budžete treba smatrati aspektom ekonomske aktivnosti jer se preko njih obavlja alokacija resursa pomoću kojih se izgrađuje infrastruktura koja zadovoljava potrebe ljudi. Participativni budžeti stoga nisu tek jedan oblik demokratske participacije u državi, već su dio participativne socijalističke ekonomije.

Pogled na svih sedam konfiguracija zajedno

Kao što je sažeto na Slici 13, ove se različite konfiguracije osnaživanja društva mogu grupirati u tri šire skupine konfiguracija od kojih je svaka povezana s drugačijom političkom tradicijom socioekonomske transformacije: socijalistička skupina, skupina socijalne ekonomije i socijaldemokratska skupina. Ove tri skupine razlikuju se po tome koju ulogu daju državi i po stupnju u kojem pokušavaju podvrgnuti ili zaobići kapitalističku ekonomsku moć. Svim konfiguracijama zajednička je ideja demokratizacije moći nad ekonomskim životom na način da se ekonomsku i državnu moć podvrgne društvenoj moći, koja se temelji na dobrovoljnoj suradnji u svrhu kolektivne akcije. Naravno, ideal socijalizma uključuje puno više od toga. Jednakost i društvena pravda također su tradicionalne temeljne socijalističke vrijednosti, a

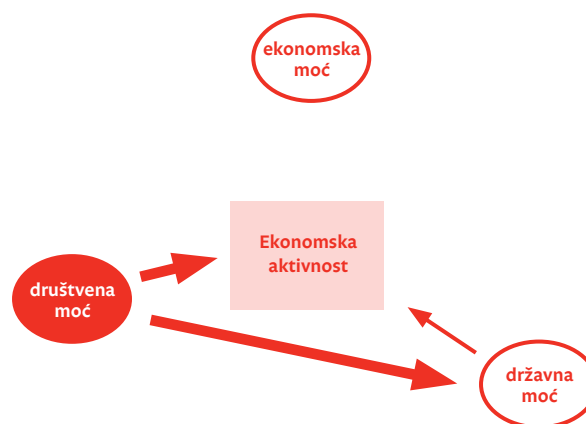

Slika 11. Socijalna ekonomija III: zadržna tržišna ekonomija

njima danas treba dodati i ekološku održivost. No ono što ovaj model socijalizma naglašava jest da ostvarivanje svih tih vrijednosti ovisi o transformaciji odnosa moći s obzirom na ekonomsku aktivnost. Društvena moć treba biti direktno uključena u oblikovanje ekonomske aktivnosti i istovremeno, putem demokratizacije države, posredno oblikovati ekonomsku aktivnost.

Transformacije

Transformacija kapitalizma u socijalističkom pravcu znači demokratizaciju ekonomije putem sedam konfiguracija sažetih na Slici 13. Tijekom tog procesa ekonomska struktura zadržava hibridni oblik koji kombinira kapitalističke, etatičke i socijalističke prakse i odnose, ali socijalistička dimenzija preuzima značaj i centralnu poziciju. Proširivanje i produbljivanje društvene moći u bilo kojoj od tih konfiguracija pojedinačno može se u velikoj mjeri podudarati s održavanjem prevlasti kapitalizma, no *ako* bi bilo moguće povećati društvenu moć unutar svake od tih konfiguracija, kumulativni efekt mogao bi uroditi kvalitativnom transformacijom u kojoj socijalizam postaje prevladavajući oblik odnosa unutar kompleksnog ekonomskog hibrida. U tom bi hibridu i kapitalizam i etizam, zbog socijalizma kao prevladavajućeg oblika odnosa, bili podvrgnuti demokratiziranim odnosima moći.

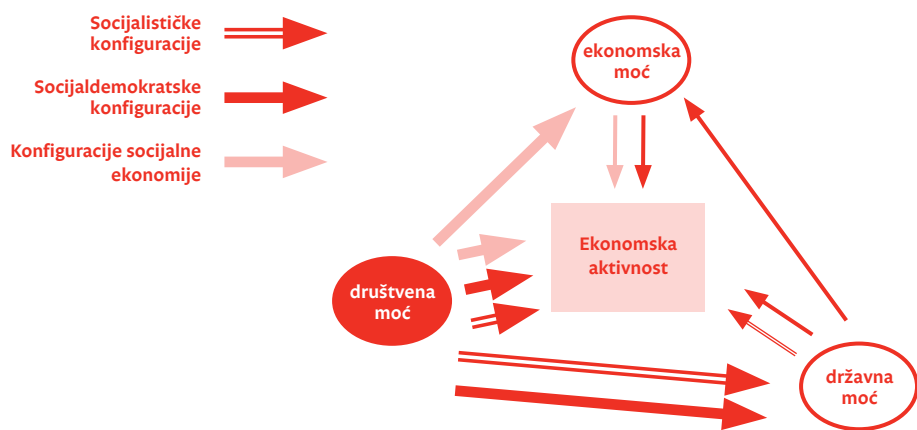

Slika 12. Participativni socijalizam

Radi se, naravno, o vrlo velikom *ako*. Sumnjičavost prema socijalizmu na početku 21. stoljeća temelji se jednako na pitanju izglednosti ugrožavanja prevlasti kapitalističkih odnosa koliko i na pitanju održivosti alternativnih institucija. Čini se kako je moć kapitala toliko velika da bi društvena moć bila nemilosrdno napadnuta i potkopana ukoliko bi ikada postala prijetnja prevlasti kapitalizma. Istinsko napredovanje projekta demokratizacije ekonomije putem opisanih konfiguracija izgleda nemoguće sve dok traje prevlast kapitalizma. Zbog toga radikalni antikapitalisti često smatraju kako je odlučno slamanje moći kapitala prije preduvjet za značajan pomak prema socijalizmu, negoli posljedica takvog pomaka.

Marx je za ovaj problem imao elegantno rješenje. Smatrao je kako će dugoročno gledano kapitalizam uništiti vlastite uvjete postojanja: zakoni kretanja kapitalizma i njegove kontradikcije u konačnici ga čine sve krhkim i ranjivijim sistemom, a vladajuće klase i njihovi politički saveznici postupno gube sposobnost da spriječe transformaciju. S vremenom kapitalizam jednostavno postaje neodrživ. Radilo se o čvrstoj prognozi, a ne tek o nepouzdanom tvrdnji o mogućim događajima u budućnosti²³. Iako to ne rješava pitanje na koji način izgraditi emancipacijsku alternativu kapitalizmu, barem problem prevladavanja prepreka postojećih odnosa moći čini manje obeshrabrujućim na duge staze.

23 Iako se o ovom pitanju već poprilično raspravljalo, mislim da je Marx u velikoj mjeri bio determinist kada je riječ o konačnoj propasti kapitalizma, čak i ako nije bio determinist po pitanju procesa same izgradnje socijalizma. Vjerovao je da kapitalizam, suočen s intenzifikacijom kontradikcija generiranih vlastitim zakonima kretanja, ne može vječno preživjeti. Za moju procjenu ovog argumenta vidi Wright (2010: poglavlje 4).

Slika 13. Kombinirane konfiguracije društvenog osnaživanja

korištenje novog aparata državne moći kako bi se na ekonomskom polju uništila moć dominantne klase.

Intersticijske transformacije nastoje izgraditi nove oblike osnaživanja društva unutar pukotina i margina kapitalističkog društva, često na mjestima gdje naizgled ne predstavljaju izravnu prijetnju dominantnim klasama i elitama. Proudhonova vizija izgradnje zadružne alternative kapitalizmu unutar samog kapitalizma predstavlja devetnaestostoljetnu verziju ove perspektive. Dobar primjer danas pružaju brojni suvremeni eksperimenti socijalne ekonomije. Centralna teorijska ideja jest da izgradnja alternativa na terenu, u svim prostorima u kojima je to moguće, služi dvostrukoj funkciji. Prva je presudna ideološka funkcija, jer se pokazuje da su alternativni načini rada i života mogući, a druga funkcija je ta da izgradnja takvih alternativa potencijalno potkopava prepreke koje postavljaju sami ti prostori²⁴.

Simbiotičke transformacije uključuju strategije koje širenjem i produblivanjem institucionalnih formi osnaživanja društva, koje uključuju i državu i civilno društvo, istovremeno pomažu riješiti praktične probleme s kojima se suočavaju dominantne klase i elite. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća takve su se strategije nazivale “nereformističkim reformama” – reformama koje istovremeno poboljšavaju uvjete života pod postojećim ekonomskim sistemom i jačaju potencijal za napredovanje demokratskih snaga u budućnosti. Ta se vrsta transformacija očituje i u mnogobrojnim oblicima građanskog aktivizma kojima društveni pokreti, lokalni lideri i gradske vlasti unapređuju demokraciju i rješavaju praktične probleme.

Svaki od navedena tri strateška pristupa ima svoje mjesto u povijesti antikapitalističkih društvenih pokreta i politike. Rupturne strategije najuže su vezane uz revolucionarni socijalizam i komunizam, intersticijske uz pojedine grane anarhizma, a simbiotičke uz socijaldemokraciju. Nije teško pronaći zamjerke svakoj od njih. Rupturne strategije posjeduju grandioznu, romantičnu privlačnost za kritičare kapitalizma, no njihova povijesna bilanca poprilično je razočaravajuća. Ne postoji primjer u kojem je primjenom rupturne strategije transformacije kapitalizma ostvaren socijalizam u smislu u kojem je u ovom tekstu definiran – kao suštinski demokratska i egalitarna organizacija odnosa moći unutar ekonomije. Kada se primijeni u praksi, izglednije je da će rupturna strategija rezultirati autoritarnim etatiz-

24 Ideja intersticijske transformacije korespondira s različitim strujama nenasilnog aktivizma u kojima se ljude opominje (riječima koje se lažno pripisuju Gandhiju) da “budu promjena koju žele vidjeti u svijetu”. Razlika je u tome što intersticijska transformacija uključuje kolektivnu izgradnju novih institucija, a ne samo individualno ponašanje na dostojanstven način koji potvrđuje vrijednosti.

Relativno su malobrojni danas – čak i među onima koji nastavljaju misliti unutar marksističke tradicije – oni koji nepokolebljivo vjeruju da će kapitalizam uništiti sam sebe. S jedne strane kapitalizam jest opterećen neizbježnim krizama i uzrok je velikim patnjama na globalnoj razini, no istovremeno posjeduje golemu sposobnost učinkovitog blokiranja alternative. Stoga se problemu njegove transformacije ne može, barem ne u razvijenim zemljama, pristupiti tek kao problemu iskorištavanja trenutka u kojem će zbog vlastitih kontradikcija postati dovoljno slab i kaotičan da će ga biti moguće srušiti. Problem transformacije zahtijeva razumijevanje da *strategije* transformacije imaju dugoročne izgleda za potkopavanje kapitalističkih odnosa moći i izgradnju socijalističkih alternativa.

Tri strateška pristupa transformaciji karakteristična su za povijest antikapitalističke borbe. Nazivam ih rupturnim, intersticijskim i simbiotičkim strategijama.

Rupturne transformacije predviđaju kreiranje novih emancipacijskih institucija putem oštrog raskida s postojećim institucijama i društvenim strukturama. Osnovna predodžba takvog raskida je rat u kojem pobjeda u konačnici ovisi o potpunom porazu neprijatelja u direktnom sukobu. Pobjeda rezultira radikalnim prekidom pri kojemu postojeće institucije bivaju uništene, dok se nove ubrzano uspostavljaju. U većini verzija, ovaj revolucionarni scenarij uključuje osvajanje državne moći, naglu transformaciju državnih struktura te potom

mom nego demokratskim socijalizmom. Intersticijske strategije mogu ljudima olakšati i poboljšati životne uvjete te stvoriti oaze demokracije i egalitarnijih praksi, no nigdje nisu ostvarile značajnije urušavanje kapitalističkih odnosa moći. Što se pak simbiotičkih strategija tiče, najuspjelija ostvarenja socijaldemokracije nepobitno su rezultirala humanijim kapitalizmom, kapitalizmom s manje siromaštva, manje nejednakosti i nesigurnosti, no na način koji stabilizira kapitalizam, ostavljajući netaknutim temelje moći kapitala. Historijski gledano, svaki napredak simbiotskih strategija za koji se činilo da bi potencijalno mogao ugroziti te temelje suočio se sa silovitim otporom kapitala. Jedan od najpoznatijih primjera jest reakcija švedskih kapitalista na prijedloge ozbiljnog uključivanja sindikata u upravljanje investicijama kasnih sedamdesetih godina 20. stoljeća. Sve su to utemeljeni prigovori. Sagledani zajedno, mogu ostaviti dojam kako nadilaženje kapitalizma kroz neku vrstu dugoročne koherentne strategije jednostavno nije moguće.

Pesimizam je intelektualno nezahtjevan stav, možda čak i odraz intelektualne lijenosti. Često se temelji na pukoj ekstrapolaciji iskustava prošlosti na budućnost. Ipak, naše teorije o budućnosti su preslabo utemeljene da bismo mogli pouzdano tvrditi da znamo što se *ne može* dogoditi. Odgovarajuća orijentacija s obzirom na strategije društvene transformacije bila bi, stoga, činiti stvari sada koje će nas postaviti u poziciju da kasnije učinimo više, raditi na stvaranju institucija i struktura koje povećavaju, a ne umanjuju izgleda za iskorištavanje budućih historijskih prilika, ma kakve one bile. Stvaranje realističnih utopija može otvoriti prostor za šire i temeljitije alternative i pokrenuti nas u smjeru njihova ostvarenja.

U skladu s tim smatram kako najbolje izgleda za uspjeh posjeduje strateška orijentacija organizirana oko međudjelovanja intersticijskih i simbiotičkih strategija, uz eventualne periodične epizode obilježene elementima rupturne strategije. Intersticijskim strategijama aktivisti i zajednice mogu graditi i jačati realistično-utopijske ekonomske institucije kojima utjelovljuju principe demokratskog egalitarizma. Simbiotičke strategije posredovanjem države mogu doprinijeti otvaranju šireg prostora i povećati podršku tim intersticijskim inovacijama. Na taj bi način međudjelovanje intersticijskih i simbiotičkih strategija moglo postaviti smjer kretanja

prema produblivanju socijalističkih elemenata unutar hibridnog kapitalističkog sustava.

Dobar primjer su radničke zadruge. Zadruga se pod postojećim uvjetima suočavaju s ozbiljnim preprekama na putu da postanu značajna komponenta tržišnih ekonomija: sa skepsom kreditnih tržišta prema tvrtkama u radničkom vlasništvu, oklijevanjem opreznih radnika da uštedevinu ulože u poduhvat koji ima male šanse za uspjeh; također, zadruga u lancima ponude zbog svoje veličine zauzimaju takvu poziciju da plaćaju više cijene nego kapitalistička korporativna konkurencija. Simbiotičke strategije usmjerene na javnu politiku mogle bi dati odgovor na sve ove probleme. S obzirom na potencijal radničkih zadruga da pripomognu rješavanju problema nezaposlenosti i smanjujuće porezne baze, nova pravila igre koja bi podržavala zadruga mogla bi zadobiti politički zamah. Čak i unutar logike tržišne ekonomije, pozitivne eksternalije radničkih zadruga pružaju opravdanje za javne subvencije i jamstva kako bi im se povećala održivost. Takve bi mjere s vremenom mogle povećati udio i ojačati značaj zadruga-tržišne ekonomije unutar šire hibridne kapitalističke ekonomije.

Takva kombinacija simbiotičkih i intersticijskih strategija ne implicira da je moguće da će proces transformacije ikada teći glatko, kroz prosvijećenu suradnju suprotstavljenih klasnih snaga. U pitanju je transformacija temeljnih odnosa moći kapitalizma, koja u konačnici predstavlja prijetnju interesima kapitalista. Iako postoji mogućnost da se u tom procesu elite pomire sa smanjenjem svoje moći, teško da će objeručke prigriliti takvu perspektivu. Simbiotičke transformacije pomažu pri rješavanju određenih problema unutar kapitalizma, ali one često nisu optimalne za same elite te im se one stoga opiru²⁵. To znači da će sastavni dio bilo kojeg plauzibilnog smjera na putu održivog osnaživanja društva biti i ključni element rupturnih strategija, tj. sukobi između suprotstavljenih organiziranih društvenih snaga, sukobi koji imaju pobjednika i poraženog. Ali uloga takvih sukoba nije sistemski raskid s kapitalističkom dominacijom, već otvaranje dodatnog prostora za međudjelovanje intersticijskih i simbiotičkih strategija.

²⁵ Kao što raspravljam u Wright (2010: poglavlje 11), ovdje je temeljna ideja da postoji više institucionalnih ekvilibrija unutar kapitalizma, od kojih su svi funkcionalno kompatibilni s kapitalizmom (tj. pridonose rješavanju problema kapitalističke reprodukcije), no neki su za kapitaliste bolji od drugih, dok neki uključuju više socijalnog osnaživanja od drugih. Simbiotička transformacija je ona koja nastoji proširiti osnaživanje društva, a istovremeno postiže institucionalni ekvilibrij koji doprinosi adekvatno učinkovitom funkcioniranju kapitalizma. To često zahtijeva blokiranje željenih rješenja kapitalista. Kao što navodi Rogers (Wright i Rogers 2011:164), kako bismo nagnali kapitaliste da prihvate pravi put, nužno je zatvoriti prilaz krivome.

Zaključci

Predloženi okvir socijalizma ukorijenjenog u osnaživanju društva uključuje predanost institucionalnom pluralizmu i heterogenosti. Umjesto jedinstvene institucionalne sheme za nadilaženje kapitalizma, konfiguracije osnaživanja društva otvaraju prostor cijelom spektru raznolikih institucionalnih formi. Radničke zadruge i lokalni projekti društvene ekonomije, državne banke i poduzeća, socijaldemokratska regulacija korporacija, financijska solidarnost i participativni proračun, sve su to potencijalne prijetnje dominaciji kapitalizma koje jačaju ulogu društvene moći unutar ekonomskog hibrida.

Da bi se ostvario institucionalni pluralizam u praksama transformacije, potrebna je primjena strateškog pluralizma. U sklopu pojedinih opisanih konfiguracija, jačanje društvene moći zahtijeva suradnju državne moći, ali ostale konfiguracije mogu se unapređivati i bez uplitanja države. To se posebno odnosi na inicijative iz područja društvene ekonomije. Aktivisti na lijevoj, posebno onoj radikalnoj, često na takve lokalno orijentirane inicijative koje pokreće zajednica gledaju kao na nedovoljno političke, jer ne uključuju nužno direktnu konfrontaciju s političkom moći. Takvo je viđenje politike ograničeno. Intersticijske strategije stvaranja realističnih utopija demonstriraju mogućnost drugačijeg svijeta tako što ga stvaraju u raspoloživim prostorima, a zatim pritišću državu i njene politike u smjeru ekspanzije tih prostora. Mnogim ljudima bitna mogućnost koju pružaju intersticijske strategije jest i stvaranje trenutnih, opipljivih rezultata u kojima se jasno ogleda važnost doprinosa svakog pojedinca. Vizija emancipacijskih alternativa okupljenih oko višedimenzionalnog i slojevitog problema produbljivanja demokracije može objediniti širok spektar strategija i projekata transformacije. Upravo zbog činjenice da je u većini razvijenih kapitalističkih društava demokracija temeljna vrijednost, kako simbolički tako i supstantivno, jedan ovakav široki politički projekt s ciljem uspostave istinski demokratskog društva mogao bi pobuditi maštu široke javnosti.

objavljeno u *American Sociological Review*,
veljača 2013 78: str. 1-25

S engleskoga preveo Damjan Rajačić.

Referentna literatura

- Belsky, Leah, Byron Kahr, Max Berkelhammer, and Yochai Benkler. 2010. "Everything In Its Right Place: Social Cooperation and Artist Compensation." *Michigan Telecommunications and Technology Law Review* 17.
- Benkler, Yochai. 2006. *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Block, Fred. 1977. "The Ruling Class Does Not Rule." *Socialist Revolution* 33:6-28.
- Dahl, Robert. 1985. *A Preface to Economic Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- Fraser, Nancy. 1997. *Justice Interruptus*. New York: Routledge.
- Fraser, Nancy. 2000. "Rethinking Recognition." *New Left Review* 3:107-120.
- Gastil, John and Robert Richards. 2012. "Making Direct Democracy Deliberative through Random Assemblies." Presented at the 2012 annual meeting of the American Sociological Association, Denver, Colorado.
- Hayek, Frederick A. 1988. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jackson, Tim. 2009. *Prosperity without Growth: Economics For a Finite Planet*. New York: Routledge.
- Lindbloom, Charles. 1977. *Politics and Markets: The World's Political-Economic Systems*. New York: Basic.
- Nussbaum, Martha C. 2000. *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Offe, Claus. 1974. "Structural Problems of the Capitalist State: Class Rule and the Political System. On the Selectiveness of Political Institutions." Pp. 31-45 in *German Political Studies*, edited by K. Von Beyme. Beverly Hills, CA: Sage.
- Przeworski, Adam. 1985. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Sayer, Andrew. 2005. *The Moral Significance of Class*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Schor, Juliet. 1993. *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*. New York: Basic Books.
- Sen, Amartya. 1999. *Development as Freedom*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Therborn, Göran. 1978. *What Does the Ruling Class Do When It Rules?* London: New Left Books.
- Wright, Erik Olin. 2010. *Envisioning Real Utopias*. London and New York: Verso.
- Wright, Erik Olin and Joel Rogers. 2011. *American Society: How It Really Works*. New York: W.W. Norton.

Od samog početka ustaške vladavine nad Hrvatskom bjesni nečuveni teror. Ustaške vlasti proglašuju Srbe i Židove bespravnim građanima. Bio je to prvi korak zločinačke politike genocida

Židovi i Srbi moraju za 8 dana NAPUSTITI SJEVERNI DIO ZAGREBA

NA ULICAMA SE SMJU KRETATI SAMO OD 6 SATI U JUTRO DO 9 SATI NA VEČER

Zagreb, 8. svibnja.
U mira njeza, koje su provedene protiv nepoćudnih elemenata u Zagrebu, izdao je ravnatelj redarstva g. Marijan Nikšić, danas dvije odredbe, koje donosimo u cijelosti. U ovim odredbama primjenjuju se mjere protiv Židova i Srba, koji stanuju u Zagrebu i koji se moraju evakuirati iz pojedinih gradskih područja, odnosno u odredbama se ograničuju njihove slobodne kretanja.

Prva odredba glasi:

Određujem, da se u roku od osam dana između procehiti u druge dijelove grada Zagreba svi Srbi i Židovi, koji stanuju na sjevernoj strani Maksimirske ceste, Vlatke ulice, Jelačićevog trga, Illice do mitalce, kao i u ostih dijelova grada, koji se nalaze sjeverno od označenog cestovnog poteza.

Oni, koji se ne pokore ovoj odredbi, bit će po isteku gore

označenog roka prisilno evakuirani na vlastiti trošak i kažnjeni po postojećim zakonskim propisima.

Druge odredba glasi:

Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu izdaje radi općeg znanja i ravnania slijedeću odredbu:

1. Srbi i Židovi, nastanjeni u gradu Zagrebu, smiju se kretati na području Zagreba samo od 6 sati prije podne do 9 sati na večer. Od 9 sati na večer, pa do 6 sati u jutro, nesmiju izlaziti na ulicu, već se imaju zadržavati u svojim stanovima.

2. Ulaziti na područje grada Zagreba i izlaziti s područja Zagreba, mogu Srbi samo uz predhodno odobrenje mjesne redarstvene vlasti, koje će se izdavati samo u veoma važnim slučajevima.

3. Prekršitelji ove odredbe bit će najstrože kažnjeni, u smislu postojećih zakonskih propisa.

Redarstveno ravnateljstvo U ZAGREBU

Broj: 3511-Prs-1941.

Zagreb, 8. svibnja 1941.

OGLAS

Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu izdaje radi općeg znanja i ravnania slijedeću

ODREDBU

1. Srbi i Židovi, nastanjeni u gradu Zagrebu smiju se kretati na području grada Zagreba samo od 6 sati prije podne do 9 sati navečer. Od 9 sati navečer pa do 6 sati ujutro ne smiju izlaziti na ulicu, već se imaju zadržavati u svojim stanovima.

2. Ulaziti na područje grada Zagreba i izlaziti sa područja Zagreba mogu Srbi samo uz PREDHODNO ODOBRENJE mjesne redarstvene vlasti, koje će se izdavati samo u vrlo važnim slučajevima.

3. PREKRŠITELJI ove odredbe bit će najstrože kažnjeni, u smislu postojećih zakonskih propisa.

Ravnatelj redarstva

Ustaško Redarstvo ŽIDOVSKI ODSJEK

OGLAS

1. Zabranjuje se svim Židovima, da izlaze ili odstupaju sa teritorija grada Zagreba.

2. Strogo se zabranjuje Židovima, da kupuju robu ili živežne namirnice u trgovinama ili na tržnicama, prije 10 sati.

3. Židovi smiju kupovati samo u židovskim radnjama i trgovinama.

4. Sve židovske trgovine moraju odmah propisno označiti svoje radnje i trgovine i to oznaku: Na list zalogaj papira u veličini od 10 x 25 cm treba po desnoj strani i jasno crnim slovima napisati „ŽIDOVSKA TRŽNICA“. Ove oznake imaju se prilijepiti u sredini svih zalogaja i vratiti u visini od 150 cm iznad zemlje, odnosno poda, vidljivo u ulicima, doticno ulazne strane.

5. Postajuju se svi Židovi njezmački drzavljani, da se prijave kod istodobnog Redarstva, Židovskog odsjeka, Bogovičeva ul. br. 7., da podignu židovske znakove.

6. Poslovno se upozoravaju Židovi, da se ne zadržavaju i ne seću po zabranjenim dijelovima grada, gdje se Židovi ne smiju kretati.

Svaki i najmanji prekršaj gornjih odredaba bit će najstrože kažnjen.

1. Zagrebu, dan 7. lipnja 1941.

USTAŠKO REDARSTVO
Židovski odsjek.

273

WRIGHT, ERIK OLIN
Transformacija kapitalizma kroz
realistične utopije

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2013.